

telef değildir. Tevhidiefkâr gazetesinde neşrettiği menakıbı meyanında mütareke tarihinden bir gün evvel Musul cenubunda Şarkatta esir olan Dicle Grubunun sebebi esaretini de yalnız o zaman grup kumandanı olan (Şimdi Şark Cephesinde Fırka Kumandanı imiş) Kaymakam İsmail Hakkı Beye atfemesi de bu karakterine dâldir. Dicle Grubu, (7, 9, 43, 18, 22 nci alaylarla malumatlı) mürekkaptir. Bunlardan başka, ayrıca Beşinci Fırkadan 13 ve 14 üncü alaylar da lokma lokma esir verildi. Mütarekeden bir gün evvel, 13,000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun zıyaı, hakikatte kendisinin hal ve vaziyete muvafık olmayarak verdiği bir emirden mümbaistir. **İşte bu hal, Musul vilâyetinin ziyamı intaç etti.** Halbuki, mütareke olacağı malûm idi. Gruba Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler grubu esir değil, mağlûp bile edemezdi. Beşinci fırka da iltihak edebilirdi. Mütareke olduğu zaman esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur ve **Musul da bizde kalırdı. Fakat sefil bir düşünce, mantığa galebe çalmıştır.**

Menakıbında, Dicle boyundaki bütün muvaffakiyat ve Townshend'in esareti şerefi, nefesine hasredilmiştir.....Her muvaffakiyeti nefesine hasrederek neşriyattan maksadı, efkârı umumiyeye iğfal suretile şöhret ve mevki temin eylemektir. Meşahirin menakıbını neşretmek, millette tafahur hislerini idame eder ve lâzımdır. Fakat tarihin mes'ul edeceği zevatın harekâtını mefahir meyanında zikretmek, tarihi lekeler ve ahfadı yanlış kanaatlere sevkeder.

General Marshall'ın (yarın zevale kadar Musulu terkediniz, aksi halde esiri harpsiniz) emrini aldığı zaman o müteazzım paşa hazretleri Sincar çölünü geçerek Nusaybine gitmek için General Marshall'dan bir tezkere resmiye ile muhafız olarak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların himayesinde Aşir Beyle (elyevm Müdafaa Millîye Vekâleti Müsteşar Muavini Aşir Paşadır) beni Musulda bırakarak Nusaybine gitti. Aşir nezdinde hükûmetin nüfuzu manevisini de kırdı ve bu hali görenlerin vicdanı sızladı. Muhafızsız Zaho tarikıyla gidebilirdi, veyahut süvari alarak çölden gidebilirdi. Halepte İngiliz generalinden şahsı için treni mahsus istedi ve yolda hakarete maruz olmaması için trene muhafız vaziedilmesini talep etmeyi de unuttu. İcabında hayatının ve rahatının muhafazası için şerefi millîyi unutan paşa hazretlerinin, ahlâkına misal olmak üzere balâdaki vakayii zikrettim.

.....Sabık kumandanıma hoş görünmedim. Çünkü hırsını tatmin etmedim ve meddahlığında bulunmadım.....Millet; Millî Orduyu teşkil eden ve zaferler kazanan büyük kumandanlar gibi necip ruhlu, hüsnüniyet sahibi rehberlere, kumandanlara muhtaçtır. Orduda itihadın ve ahengin bozulmasına, şevki vazifenin tenakusuna hâdim olanlar, dâhi de olsalar, muzır birer şahsiyetlerdir. Ben, çekilen emekleri bildiğim.....girişilen mücahedede muvaffakiyeti arzu ettiğim için - namusuma ve mukaddesatıma kasemen garaz ve ivaz tahtında olmayarak - bu maruzata cür'et ettim. İranda, Kafkasyada uzun müddet yaverliğini yapan (şimdi Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürü) Binbaşı Cemil Bey, son günlerde bana (İyi ki Ali İhsan Paşa Harekâtı Millîyenin bidayetinde, Anadolu'da bulunmadı. Maltada bulunduğu iyi oldu. Aksi halde mutlak aykırı bir hareket takip ederdi) dedi.

Karakterini pek iyi bilen Cemil Bey, pek doğru söylemiştir..... Cenabı Haktan "Marî sermadideye rabbim güneş göstermesin" temenniyatında bulunurum.

Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclisteki muhalif grup rüesasile de, irtibat ve muhaberatında bulunuyordu. Kendisinin kumandanlığına nihayet verilerek hakkında muamele kanuniyeye devam edilmek üzere Müdafaa Millîye Vekâleti emrine verilmesini tensip ettiğim 18 Haziran 1338 gününün ferdasında yani 19 Haziran tarihinde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi bulunan Rauf Beyden İhsan Paşa ile alâkayı gösterir makina başında bir şifre telgraf almıştım. Bilmünasebe arzetmiştim. Bu tarihlerde Adapazarı, İzmit istikametinde seyahatte bulunuyordum. Rauf Bey, telgrafında diyordu ki: "Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşanın azledilerek Divanı Harbe tevdi edilmek üzere Konyaya sevkolunduğuna dair Meclis muhitinde mucibi kulûkal olan bir rivayet vardır..."

Efendiler, bir kumandanın azil ve nası veya divanı harbe tevdi muamele-

ateşkes tarihinden bir gün evvel Musul güneyinde Sarkatta tutsak düşen Dicle Grubunun tutsaklık sorumluluğunu da yalnız o zaman grup komutanı olan (Şimdiki Doğu Cephesinde Tümen Komutanı imiş) Yarbay İsmail Hakkı Beye yüklemesi de bu karakterine işaretir. Dicle Grubu, (7, 9, 43, 18, 22 nci alaylarla avcı alayından) kurulmuştur. Bunlardan başka, ayrıca Beşinci Tümeden 13 ve 14 üncü alaylar da lokma lokma tutsak verildi. Ateşkestenden bir gün evvel 13,000 kişinin tutsak verilmesi, 50 kadar topun yitirilmesi, gerçekte kendisinin olaylara ve duruma uygun olmayan bir emrinden doğmuştur. **İşte bu durum, Musul ilinin yitirilmesiyle sonuçlandı.** Oysa, ateşkes yapılacağı biliniyordu. Gruba Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler grubu tutsak etmek şöyle dursun, yenezmezdi bile. Beşinci Tümen de katılabilir. Ateşkes yapıldığı zaman tutsak olan sekiz piyade alayı elde bulunur ve **Musul da bize kalırdı. Ama alçak bir düşünce, mantığı yenmiştir.**

Öykülerinde, Dicle boyundaki bütün başarılar ve Townshend'in tutsak edilmesi şerefi, yalnız kendine maledilmiştir.....Her başarıyı kendine malederek yayı yaptırmakta amacı, kamuoyunu aldatarak ün ve orun kazanmaktır. Ünlülerin öykülerini yaymak, millette övünç duygularını sürdürür ve gereklidir. Ama tarihin sorumlu tutacağı kişilerin yaptıklarını övünülecek şeyler arasında saymak, tarihi lekeler ve gelecek kuşakları yanlış kanıllara sürükler.

General Marshall'ın "Yarın öğleye kadar Musuldan çıkınız, yoksa savaş tutsağınız" emrini aldığı zaman o pek kurumlu paşa hazretleri Sincar çölünü geçerek Nusaybine gitmek için General Marshall'dan bir resmî belge ile koruyucu olarak iki zırhlı otomobil istedi ve Aşir Beyle (Şimdi Millî Savunma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Aşir Paşadır) beni Musulda bırakarak bunların koruyuculuğunda Nusaybine gitti. Hükûmetin aşiretler üzerindeki moral gücünü de kırdı ve bu durumu görenlerin içi sızladı. Koruması olarak Zaho yoluyla gidebilirdi, ya da atlı alarak çölden gidebilirdi. Halepte İngiliz Generalinden kendisi için özel tren istedi ve yolda aşağılanmaya uğramaması için trene koruyucu konmasını istemeyi de unuttu. Gerektiğinde canını ve rahatını korumak için ulusal onuru unutan paşa hazretlerinin, karakterine örnek olmak üzere yukarıdaki olayları yazdım.

.....Eski komutanıma hoş görünmedim. Çünkü sonsuz isteklerini yerine getirmedim ona meddahlık etmedim.....Milletin; Millî orduyu kuran ve zaferler kazanan büyük komutanlar gibi yüce ruhlu, iyi niyetli kılavuzlara, komutanlara gereksinimi vardır. Orduda birliğin ve düzenin bozulmasına, görev yapma isteğinin azalmasına çalışanlar, büyük bilgiler olsalar bile, zararlı kişilerdir. Ben, çekilen emekleri bildiğim.....girişilen savaşta başarıyı istediğim için namusuma ve kutsal bildiğim değerler üzerine and içerek kin ve çıkar etkisi altında olmadan bunları bildirmekten çekinmedim. İranda, Kafkasyada uzun süre yaverliğini yapan (şimdi Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürü) Binbaşı Cemil Bey, son günlerde bana (İyi ki Ali İhsan Paşa Ulusal Savaşımın başında Anadolu'da bulunmadı. Maltada bulunduğu iyi oldu. Yoksa kuşkusuz aykırı bir yol tutardı) dedi.

Karakterini pek iyi bilen Cemil Bey, pek doğru söylemiştir....."Soğuktan donmuş yılan Tanrım güneş göstermesin" diye Allaha yalvarırım.

Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclisteki muhalif grubun başlarıyla, bağlantı kurmuş ve yazışmalarda bulunuyordu. Kendisinin komutanlığına son verilerek hakkında yasal işlemler yürütülmek üzere Millî Savunma Bakanlığı emrine verilmesini onayladığım 18 Haziran 1922 gününün ertesinde yani 19 Haziran tarihinde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı olan Rauf Beyden İhsan Paşa ile ilgisini gösterir makina başında bir şifre telgraf almıştım. Bir sırası gelmiş bilginize sunmuştum. Bu tarihlerde Adapazarı, İzmit doğrultusunda yolda bulunuyordum. Rauf Bey, telgrafında - diyordu ki: "Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşanın görevden alınarak Askerî Mahkemeye verilmek üzere Konyaya gönderildiği konusunda Meclis çevrelerinde dedikodulara yol açan bir söylenti vardır..."

Efendiler, bir komutanın görevden çıkarılması ve atanması ya da askerî mah-

sinin vukuundan bir gün geçmeden Meclisçe kılıkal olabilecek bir rivayet teşkil etmesi ve Meclis Reisi Sanisinin bunu benden istizaha lüzum görecektik kadar alâkadar olması calibi dikkat değil midir? Rauf Beye tarafımdan icap eden cevap verildi. Birinci Ordu Kumandanlığı bir müddet vekâletle idare olundu. Fakat, asaleten bir zatın tayini lâzımdı. Moskova Sefaretinden avdet etmiş olan Fuat Paşanın Birinci Ordu Kumandanlığını kabul edip etmeyeceği hakkında noktâi nazarını istimzaç ettim. Anladım ki, cephe kumandanlığı yapmış olduğundan cephe kumandanı emrine girmeye mütemayil değildir. Müdafaa-i Millîye Vekili bulunan Kâzım Paşa vasıtasile Birinci Ordu Kumandanlığını, Refet Paşaya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Nihayet o tarihlerde bilâkaydüşart cephe emrine girerek ifayi vazife edeceğini söyleyen, açtıkta Nurettin Paşayı Birinci Ordu Kumandanlığına tayin ettik.

*
* *

**Taarruz
plânımızın
esası**

Efendiler, düşman ordusunun cephe ve teşkilâtından ve ana karşı Garp Cephesindeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu halinde teşkil ve tensik edilmiş olduğundan bahsetmiştim. Ötedenberi tasavvur ettiğimiz taarruz plânımızın esasını da arz edeyim:

Düşündüğümüz, ordularımızın kuvayı aslîyesini düşman cephesinin bir cenahında ve mümkün olduğu kadar cenahu haricisinde toplayarak, bir imha meydan muharebesi yapmaktır. Bunun için muvafık gördüğümüz vaziyet kuvayı aslîyemizi, düşmanın Afyon Karahisar civarında bulunan sağ cenah grubu cenubunda ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada, toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi. Serî ve kat'î netice almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi paşa, bu noktâi nazardan bizzat lüzumu gibi tetkikat yapmışlardı. Hareket ve taarruz plânımız çok evvel tespit edilmişti.

Konyaya gelmiş olan General Townsend'in arzusu üzerine, kendisile görüşmek vesilesile Ankaradan hareket ederek 23 Temmuz 1338 akşamı Garp Cephesi Karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında Erkânıharbiye-i Umumiye Reisinin huzurile görüşmeyi münasip gördük. Ben, 24 Temmuzda Konyaya gittim. 27 de tekrar Akşehir'e avdet ettim. Fevzi Paşa Hazretleri de, 25 Temmuzda Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi beraber icra ettiğimiz müzakere neticesinde, tespit edilmiş plân mucibince, taarruz etmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların ikmaline çalışmağı takarrür ettirdik.

28 Temmuz 1338 günü öğleden sonra icra ettirilen bir futbol müsabakasını seyretmek vesilesile ordu kumandanları ve bazı kolordu kumandanları Akşehir'e davet edildi. 28/29 Temmuz gecesi kumandanlarla umumî bir tarzda taarruz hakkında müdavelei efkâr ettim. 30 Temmuz 1338 günü Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanile tekrar görüşerek taarruzun tarz ve teferruatını tespit ettik. Ankaradan davet ettiğimiz Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1338 öğleden sonra Akşehir'e vâsil oldu. Ordu hazırlığının ikmalinde Müdafaa-i Millîye Vekâletine ait olan hususat tespit olundu.

kemeye verilmesi işleminin üzerinden bir gün geçmeden Meclisçe dedikodu olabilecek bir söylenti durumuna girmesi ve Meclis İkinci Başkanının bunu benden açıklamamı isteyecek kadar ilgilenmesi dikkat çekici değil midir? Rauf Beye tarafımdan gereken karşılık verildi. Birinci Ordu Komutanlığı bir süre vekâletle yönetildi. Ama, asil olarak birinin atanması gerekti. Moskova Elçiliğinden dönmüş olan Fuat Paşanın Birinci Ordu Komutanlığını kabul edip etmeyeceği konusunda görüşünü sordum. Anladım ki, cephe komutanlığı yapmış olduğundan cephe komutanı emrine girmeye eğilimli değildir. Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa aracılığıyla Birinci Ordu Komutanlığını, Refet Paşaya önerdim. Kabul etmemiş. Sonunda o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek görev yapacağını söyleyen, açtıkta bulunan Nurettin Paşayı Birinci Ordu Komutanlığına atadık.

*
* *

Efendiler, düşman ordusunun cephe ve örgütlerinden ve ona karşı Batı Cephesindeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu olarak örgütlenmiş ve düzenlenmiş olduğundan söz etmiştim. Ötedenberi tasarladığımız saldırı plânımızın ana çizgilerini de bilginize sunayım:

Düşündüğümüz, ordularımızın çoğunu düşman cephesinin bir kanadında ve elden geldiğince dış kanadında toplayarak, kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum büyük kuvvetlerimizi düşmanın Afyon yakınlarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar karşısına kadar olan alanda, toplamaktı. Düşmanın en duyarlı ve önemli noktası orası idi. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla olabilirdi.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu bakımdan, kendileri, gerektiği gibi incelemeler yapmışlardı. Savaş ve saldırı plânımız çok önceden saptanmıştı.

Konyaya gelmiş olan General Townsend'in istemesi üzerine, kendisile görüşmek bahanesiyle Ankaradan ayrılarak 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Savaş plânı üzerinde görüşürken Genelkurmay Başkanının da bulunmasını uygun gördük. Ben, 24 Temmuzda Konyaya gittim. 27 de tekrar Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de, 25 Temmuzda Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi birlikte yaptığımız görüşme sonunda, saptanmış plân uyarınca, saldırı için, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yaptırılan bir futbol maçını izlemelerini ileri sürerek ordu komutanları ve kimi kolordu komutanları Akşehir'e çağırıldı. 28/29 Temmuz gecesi komutanlarla genel olarak saldırı üzerine görüştüm. 30 Temmuz 1922 günü Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanıyla tekrar görüşerek saldırının nasıl yapılacağını ayrıntılarıyla saptadık. Ankaradan çağırduğumuz Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Millî Savunma Bakanlığına düşen işler saptandı.

**Saldırı
plânımızın
ana hatları**

Ordunun hazırlıklarının ikmalile taarruzun tesriini emrettikten sonra tekrar Ankaraya döndüm. Garp Cephesi Kumandanı 6 Ağustos 1338 de ordularına mahrem olarak taarruza hazırlık emri verdi.

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaa Millîye Vekili Paşalar da Ankaraya avdet ettiler.

Efendiler, taarruz için tekrar cepheye gitmeden evvel, Ankarada tespit edilmek lâzımgelen bazı vaziyetler vardı. Henüz, Heyeti Vekileyi taarruz emri verdiğimden tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Aktettiğimiz bir içtimada vaziyeti dahiliyeyi, haricîyeyi ve askeriyeyi müzakere ve münakaşa ettikten sonra, taarruz hususunda Heyeti Vekile ile mutabık kaldık.

Diğer bir mesele de mühimdi. Muhalifler, ordunun tefessüh ettiğinden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle zulmet ve müphemiyet içinde intizarın felâkete müncer olacağından ibaret propagandalarına, çok germi vermişlerdi. Gerçi, Mecliste bu telâkki cereyanının yaptığı akisler, zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim harekât noktai nazarından faydalı idi. Fakat bu menfi propaganda, en yakın ve en kani zevat üzerinde dahi suitesire başlamış, onlarda da tereddütler uyandırmıştı. Onları da kariben yapacağım taarruz hakkında ve altı yedi günde düşman kuvayı aslıyesini mağlûp edeceğime dair olan itimadım hususunda, tenvir ve teskin etmeyi lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankarayı terkettim. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi benden evvel 13 Ağustos 1338 de cepheye gitmişti.

Ben, birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi pek mahdut birkaç zat-tan maada bütün Ankaradan gizledim. Benim gaybubet edeceğimi bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim, Çankayada, çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilân edeceklerdi. Bunu bittabi o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Çölü üzerinden Konyaya gittim. Konyaya hareketimi orada kimseye telgrafla bildirmedim gibi Konyaya vâsıl olur olmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldirarak Konyada bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim.

20 Ağustos 1338 günü öğleden sonra saat dörtte Garp Cephesi Karargâhında yani Akşehirde bulunuyordum. Kısa bir müzakereyi müteakıp 26 Ağustos 1338 sabahı düşmana taarruz için Cephe Kumandanına emir verdim.

20/21 Ağustos 1338 gecesi Birinci ve İkinci Ordu Kumandanlarını da Cephe Karargâhına davet ettim. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Cephe Kumandanının huzurule sureti taarruz hakkındaki noktai nazarı, harita üzerinde kısa bir harp oyunu tarzında izah ettikten sonra Cephe Kumandanına, o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Kumandanlar, faaliyete geçtiler. Taarruzumuz, sevkulceyş ve aynı zamanda bir tabiye baskını halinde, icra olunacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için tahşidat ve tertibatın gizli kalmasına, ehemmiyet vermek lâzımdı. Bu sebeple, bilcümle harekât, gece icra edilecek, kıtaat gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz mıntıkasında yolların islâhu ve saire gibi faaliyetlerle düşmanın nazarı dikkatini celbetmemek için, diğer bazı menatıkta da aynı suretle sahte faaliyetlerde bulunulacaktı.

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasıyla saldırının çabuklaştırılmasını emrettikten sonra tekrar Ankaraya döndüm. Batı Cephesi Komutanı 6 Ağustos 1922 de ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık emri verdi.

Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı Paşalar da Ankaraya döndüler.

Efendiler, saldırı için tekrar cepheye gitmeden evvel, Ankarada saptanması gereken bazı konular vardı. Daha, saldırı emri verdiğimi Bakanlar Kuruluna tümüyle bildirmemiştim. Artık bunu onlara resmî olarak bildirmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda, iç ve dış olayları ve ordu durumunu görüşüp tartıştıktan sonra, saldırı konusunda Bakanlar Kuruluyula görüş birliğine vardık.

Başka bir sorun da önemliydi. Muhalifler, ordunun yozlaştığından, kıpırdayacak durumda olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemesinin yıkımla sonuçlanacağı yolundaki propagandalarını iyice kızıştırmışlardı. Gerçi bu görüş akımının Mecliste yaptığı yankılar, düşmanlardan benim çok gizlemek istediğim saldırı plânı açısından yararlıydı. Ama bu olumsuz propaganda, en yakın ve en inanmış insanlar üzerinde bile kötü etki yapmaya başlamış, onlarda da duraksamalar uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım saldırı hakkında ve altı yedi günde düşmanın ana kuvvetlerini yeneceğime olan güvenim üzerinde, aydınlatıp yatıştırmayı uygun gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankaradan ayrıldım. Genelkurmay Başkanı benden evvel 13 Ağustos 1922 de cepheye gitmişti.

Ben, birkaç gün sonra yola çıktım. Gittiğimi belirli birkaç kişiden başka bütün Ankaradan gizledim. Benim ayrılacağımı bilenler burada imişim gibi davranacaklardı. Dahası benim, Çankayada, çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle duyuracaklardı. Bunu elbette o zamanlar işitmişsinizdir. Trenle gitmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Çölü üzerinden Konyaya gittim. Konyaya gidişimi orada kimseye telgrafla bildirmedim gibi Konyaya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldirarak Konyada bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhında yani Akşehirde bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana saldırmak için Cephe Komutanına emir verdim.

20/21 Ağustos 1922 gecesi Birinci ve İkinci Ordu Komutanlarını da Cephe Karargâhına çağırdım. Genelkurmay Başkanı ve Cephe Komutanının yanında saldırının nasıl yapılması gerektiği görüşünü, harita üzerinde kısa bir harp oyunu biçiminde açıkladıktan sonra Cephe Komutanına, o gün vermiş olduğum emri tekrarladım. Komutanlar, işe koyuldular. Saldırımız, hem strateji hem taktik açısından bir baskın biçiminde, yapılacaktı. Bunun yapılabilmesi için yığınakın düzenlemelerin gizli kalmasına, önem vermek gerekiyordu. Bu nedenle, bütün yürüyüşler, gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Saldırı bölgesinde yolların düzeltilmesi ve benzeri çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için, bazı başka bölgelerde de benzeri düzmece çalışmalar yapılacaktı.

24 Ağustos 1338 de karargâhlarımızı Akşehirden, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına naklettirdik. 25 Ağustos 1338 sabahı da Şuhuttan muharebeyi idare ettiğimiz Kocatepenin cenubu garbisinde çadırılı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepede hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5:30 da topçu ateşimizle taarruz başladı.

Başkumandan Muharebesi

Efendiler, 26, 27 Ağustos günlerinde yani iki gün zarfında düşmanın Karahisarın cenubunda 50 ve şarkında 20, 30 kilometre imtidadında bulunan müstahkem cephelerini, düşürdük. Mağlûp olan düşman ordusu, kuvayi külliyesini, 30 Ağustosa kadar Aslıhanlar civarında ihata ettik. 30 Ağustosta icra ettiğimiz muharebe neticesinde (buna Başkumandan Muharebesi unvanı verilmiştir) düşman kuvayi aslıyesini imha ve esir ettik. Düşman ordusu Başkumandanlığını ifa eden General Trikopis de, üsera meyanına dahil oldu. Demek ki, tasavvur ettiğimiz netice kat'ie, beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1338 günü ordularımız kuvayi aslıyesile İzmir istikameti umumîyesinde hareket ederken, aksamı sairesile de düşmanın Eskişehir ve şimalinde bulunan kuvvetlerini mağlûp etmek üzere, hareket ediyorlardı.

Mütareke teklifi

Efendiler, Başkumandan Muharebesinin neticesine kadar hergün büyük muvaffakiyetlerle inkişaf eden taarruzumuzu tebliği resmîlerde gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksudumuz, vaziyeti mümkün olduğu kadar cihandan gizlemektir. Çünkü, düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felâketten kurtarmak istiyebilecekleri yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi münasip görmüş idik. Filhakika, bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve taarruzumuzu müteakip müracaatlar vaki olmuştur. Meselâ; taarruz etmekte bulunduğumuz sırada İcra Vekilleri Reisi olan Rauf Beyden, mütareke hakkında İstanbuldan iş'ar vukubulduğuna dair 4 Eylül 1338 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim cevap aynen şudur:

Tel makama mahsustur Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine 5/9/1338

C: Anadoludaki Yunan ordusu sureti kat'iyede mağlûp edilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir mukavemet ibrazına ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke, ancak Trakya için mevzuubahs olabilir. Binaenaleyh Eylülün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan hükûmeti veyahut İngiltere vasıtasile, hükûmetimize resmen müracaat ettiği takdirde berveçhati şeraîi dermeyan edilerek cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylülün onundan sonra vaki olacak müracaatin cevabının başka olmak ihtimali vardır. Bu takdirde keyfiyet ayrıca tarafı âcizaneme bildirilmelidir:

1) Mütarekenin tarihinden itibaren on beş gün zarfında Trakya 1330 hudutlarına kadar bilâkaydî şart Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin memurini mülkiye ve kuvayi askerîyesine teslim edilmiş bulunacaktır.

2) Yunanistandaki üseramız on beş gün zarfında İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim olunacaktır.

3) Yunan ordusunun üç buçuk senedenberi Anadoluda ika ettiği ve icra eylemekte bulunduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.

Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal

Bizzat bana verilen bir telsiz telgrafta da, İzmirdeki İtilâf Devletleri konsoloslarına benimle müzakeratta bulunmak salâhiyetini verdiklerinden, hangi gün ve nerede mülâkat edebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1338 de Nifte mülâkat edebileceğimi bildirmiştim. Filhakika dediğim günde ben Nifte bulundum. Fakat mülâkat isteyenler orada değildi. **Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdenize vâsıl olmuş bulunuyorlardı.**

Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdenize vâsıl oldular

24 Ağustos 1922 de karargâhlarımızı Akşehirden, saldırı cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına getirttik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhuttan savaşı yöneteceğimiz Kocatepenin güney batısında çadırılı ordugâha gittik. 26 Ağustos sabahı Kocatepede hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5.30 da topçu ateşimizle saldırı başladı.

Efendiler, 26, 27 Ağustos günlerinde yani iki gün içinde düşmanın Afyonun güneyinde 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğunda koruganlı cephelerini, düşürdük. Yenilen düşman ordusunun, büyük kuvvetlerini, 30 Ağustosa kadar Aslıhanlar yakınlarında kuşattık. 30 Ağustosta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutan Savaşı adı verilmiştir) düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik ve tutsak aldık. Düşman ordusunun Başkomutanlığını yapan General Trikopis de, tutsaklar arasındaydı. Demek ki, tasarladığımız kesin sonuç, beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız ana kuvvetleriyle İzmirde doğru ilerlerken, başka bölümleriyle de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere, ilerliyorlardı.

Efendiler, Başkomutan Savaşının sonuna kadar hergün büyük başarılarla gelişen saldırımızı resmî bildirimlerde çok önemsiz şeylermiş gibi gösteriyorduk. Amacımız, durumu olabildiğince dünyadan gizlemektir. Çünkü, düşman ordusunu tümüyle yok edeceğimize güvenimiz vardı. Bunu anlayıp, düşman ordusunu yıkıntıdan kurtarmak istiyebilecekleri yeni girişimlerine meydan vermemeyi uygun görmüş idik. Gerçekten, bizim tutumumuzu sezdikleri zaman ve saldırımızdan hemen sonra başvurular olmuştur. Örneğin; saldırıda bulunduğumuz sırada Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Beyden, İstanbuldan ateşkesle ilgili yazı geldiği yolunda 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim yanıt şudur:

Tel Başbakana özeldir Bakanlar Kurulu Yüksek Başkanlığına 5/9/1922

K: Anadoludaki Yunan ordusu kesin olarak yenilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir direnmede bulunması beklenemez. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes, ancak Trakya için sözkonusu olabilir. Bunun için Eylülün onuna kadar Yunan hükûmeti doğrudan doğruya ya da İngiltere aracılığıyla, hükûmetimize resmî olarak başvurursa aşağıdaki koşullar ileri sürülerek karşılık verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylülün onundan sonra yapılacak başvurunun karşılığı başka olabilir. Böyle olursa durum bana ayrıca bildirilmelidir:

1) Ateşkesin tarihinden on beş gün içinde Trakya 1914* sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin sivil görevlilerine ve askeri güçlerine bırakılmış olacaktır.

2) Yunanistandaki tutsaklarımız on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize verilecektir.

3) Yunan ordusunun üç buçuk senedenberi Anadoluda yaptığı ve yapmakta bulunduğu zararları gidermeyi şimdiden üstlenecektir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan Mustafa Kemal

Doğrudan doğruya bana çekilen bir telgrafta da, İzmirdeki İtilâf Devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunmak yetkisi verdiklerinden, hangi gün ve nerede görüşebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim yanıtta da, 9 Eylül 1922 de Nifte** buluşabileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten dediğim günde ben Nifte bulundum. Ama buluşmak isteyenler orada değildi. **Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdenize varmış bulunuyorlardı.**

Başkomutan Savaşı

Ateşkes önerisi

Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğimiz hedefe, Akdenize vardılar

* Birinci Dünya Savaşının başladığı yıl

** Nif: Kemalpaşa Kasabası

Muhterem Efendiler, Afyon Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu kâmilen imha veya esir eden ve bakiyetüssü-yufunu Akdenize, Marmaraya döken harekâtımızı izah ve tavsif için söz söylemekten kendimi müstağni addederim.

Her safhasile düşünülmüş, ihzar, idare ve zaferle intaç edilmiş olan ve bu harekât, Türk ordusunun, Türk zabitan ve kumanda heyetinin, yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin lâyemut abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun Başkumandanı olduğumdan, ilelebet mes'ut ve bahtiyarım.

Efendiler, işte şimdi, diplomasi sahasına geçebiliriz. Gerçi askerî zaferimizden naümit olup daha evvel diplomasi tarikiyle halli mesele kanaat ve iddiasında bulunanları, dediklerini yapmak hususunda biraz fazlaca intizarda bırakmış oldum. Maahaza binnetice benim de diplomasi sahasında ciddî olarak tervici mesai ettiğimi görerek memnun olmaları lâzımgelirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursayı istirdat ettikten sonra, Trakyayı da Yunan ordusundan tahlis için, İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde yürüyüşlerine devam ederken o zaman İngiltere Başvekili bulunan Lloyd George fîlen harbe karar vermiş bir tavırla, dominyonlara, kıtaatı muavine talebi zımmında müra-caat etmiş; ondan sonraki filyata bakılırsa Lloyd George'un talebinin is'af olunmadığını kabul etmek lâzımgelir.

Bu sıralarda, İstanbulda Fransız Fevkalâde Komiseri bulunan General Pelle benimle mülâkat etmek üzere İzmir'e geldi. Mıntakai bitaraftı unvanile ya-dettiği bir sahaya, ordularımızın girmemesi muvafık olacağını tavsiye etti. Hü-kûmeti millîyemizin böyle bir muntaka tanımadığını, Trakyayı da tahlis etme-dikçe ordularımızın tevkifine imkân olmadığını söyledim. General Pelle, Mö-s-yö Franclin Bovvillon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediğine dair almış olduğu hususî bir telgrafi gösterdi. Kendisini İzmirde kabul edeceğimi söyle-dim. Mösyö Franclin Bovvillon bir Fransız harp sefinesile İzmir'e geldi. Fran-sa Hükûmeti tarafından ve İngiltere ve İtalya Hükûmetlerinin de inzınamı mu-vafakatile benimle mülâkat etmeye geldiğini söyledi. Biz - Franclin Bovvil-lon'la - görüşürken, 23 Eylûl 1338 tarihli Düveli İtilâfiye Hariciye Nâzırları im-zasile bir nota geldi. Bu nota, esaslı olarak iki meseleye şamildi. Biri, harekâtı askerîyenin tevkifi; diğeri, konferansa, sulha ait idi.

Biz, Rumelide hududu millîyemize kadar Şarkî Trakyayı tamamen alma-dıkça, askerî hareketten sarfinazar edemezdik. Ancak, vatanımızın bu kısmın-dan düşman kıtaatı çıkarıldığı takdirde fazla bir hareket yapmaya kendiliğın-den lüzum kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya sair bir şehirde toplanacak olan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistanın med'uv bulunacağı bir konferansa murahhaslarımızı gönder-meye muvafakat edip etmiyeceğimiz sorulmakla beraber, müzakerat esnasında Boğazlardaki bitaraf menatıka tarafımızdan asker gönderilmemesi şartı ile, Edirne dahil olmak üzere Merice kadar Trakyanın bize iadesi hakkındaki arz-umuzun hüsnü nazarla görüleceği beyan ediliyordu.

Muhterem Efendiler, Afyon-Dumlupınar Meydan Savaşı ve ondan sonra düşman ordusunu bütünüyle yok eden ya da tutsak alan ve kılıçartıklarını Ak-denize, Marmaraya döken savaşlarımızı açıklamak ve nitelemek için söz söylemeyi gerekli bulmam.

Her evresiyle düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu savaş, Türk ordusunun, Türk subay ve komutanlarının, yüksek güçlerini ve kahramanlığını tarihte bir daha saptayan ulu bir yapıttır.

Bu eser, Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz anıttır. Bu yapıtı yaratan bir milletin çocuğu, bir ordunun Başkomutanı olduğumdan, sonsuza değin mufluyum.

Efendiler, işte şimdi, siyaset alanına geçebiliriz. Gerçi askerî zaferimizden umutsuz olup daha önce diplomasi yoluyla sorunu çözümlene kanı ve iddiasında bulunanları, dediklerini yapmak hususunda biraz çokça bekletmiş oldum. Bununla birlikte benim de diplomasi alanında ciddî olarak çalış-makta olduğumu görerek sevinmeleri gerekirdi. Böyle olup olmadığını göre-ceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursayı geri aldıktan sonra, Trakyayı da Yunan or-dusundan kurtarmak için, İstanbul ve Çanakkale doğrultularında yürüyüşle-rine devam ederken o zaman İngiltere Başbakanı bulunan Lloyd George, et-kin olarak savaşmaya karar vermiş bir davranışıyla, dominyonlara, yardımcı birlikler istemek için başvurmuş; ondan sonraki olaylara bakılırsa Lloyd Ge-orge'un isteğinin yerine getirilmediğini kabul etmek gerekir.

Bu sıralarda, İstanbulda Fransız Olağanüstü Komiseri bulunan General Pelle benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. Yansız bölge dediği bir alana, or-dularımızın girmemesinin uygun olacağını öğütledi. Millî Hükûmetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakyayı da kurtarmadıkça ordularımızın dur-durulamayacağını söyledim. General Pelle, Mösyö Franclin Bouillon'un be-nimle görüşmek üzere gelmek istediği yolunda almış olduğu özel bir telgrafi gösterdi. Kendisini İzmirde kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franclin Bouil-lon bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa Hükûmeti tarafından ve İngiltere ve İtalya Hükûmetlerinin de onaylarını alarak benimle görüşmeye geldiğini söyledi. Biz Franclin Bouillon'la görüşürken, 23 Eylûl 1922 tarihli İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları imzasile bir nota geldi. Bu nota, önemli olarak iki konu içeriyordu. Biri, savaşın durdurulmasıyla; öbürü, konferansla, barışla ilgili idi.

Biz, Rumelide ulusal sınırlarımıza kadar Doğu Trakyayı baştanbaşa al-madıkça, savaştan vazgeçemezdik. Ancak, vatanımızın bu kısmından düşman birlikleri çıkarılırsa savaşa kendiliğinden gerek kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya başka bir şehirde toplanacak olan İngiltere, Fransa, İtalya, Ja-ponya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistanın çağırılacağı bir konferansa delegelerimizi göndermeyi kabul edip etmiyeceğimiz sorul-makla birlikte, görüşmeler sırasında Boğazlardaki yansız bölgelere tarafımız-dan asker gönderilmemesi koşuluyla, Edirne ile birlikte Merice kadar Trak-yanın bize geri verilmesi hakkındaki isteğimizin iyi karşılanacağı bildiriliyor-du.

Notada, Boğazlardan, ekalliyetlerden, Cemiyeti Akvama duhulümüzden de, bahsolunmakta idi.

Konferans in'ikadından evvel, Yunan kıtaatının, Düveli İtilâfiye kumandanlarının çizecekleri bir hattın gerisine çekilmesi için, Düveli İtilâfiyenin imali nüfuz edeceği vadolunmakta ve bu bapta görüşülmek üzere Mudanya veya İzmitte bir içtima akti teklif edilmekte idi.

**Mudanya
Konferansı**

29 Eylül 1338 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, Mudanya Konferansını kabul ettiğimi bildirdim. Fakat, Meriç nehrine kadar, Trakyanın derhal bize iadesini talep ettim. 3 Teşrinievvelde in'ikadı münasip olacağını söylediğim Mudanya Konferansına, Başkumandanlık namına salâhiyeti fevkalâdeyi haiz olmak üzere Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşayı, muvafak tayin ettiğimi tebliğ ettim. Bu notaya hükümetçe de 4 Teşrinievvel 1338 tarihli mufassal bir cevap verildi. Bu cevapta, konferans mahalli için İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla; Rusya, Ukrayna ve Gürcüstan Cumhuriyetlerinin dahi daveti talep olundu ve sair mesail hakkında da noktai nazarlarımız mücmelen bildirildi.

Mudanyada, İsmet Paşanın tahtı riyasetinde, İngiltere Murahhası General Harrington, Fransa Murahhası General Charpy, İtalya Murahhası General Monbelli'den mürekkep konferans in'ikat etti. Bir hafta kadar devam eden münakaşalı müzakerattan sonra, 11 Teşrinievvelde Mudanya Mütarekenamesi imzalandı. Bu suretle Trakyaf vatani asliye iltihak etti.

Efendiler, zaferi müteakıp, İzmirde bizim siyasî temaslarımız üzerine, Ankarada Heyeti Vekilenin, daha doğrusu bazı vekillerin, mütelâşi bir vaziyet aldıkları hissolundu.

Askerî vazifemin hitam bulmuş olduğunu, bundan sonraki siyasî işlerin İcra Vekilleri Heyetine ait olduğunu ihsas edecek tarzda, beni, Ankaraya davet ettiler. Halbuki ne askerî vazifem hitam bulmuştu ve ne de siyasî ve diplomatik mesail ile temas ve iştigalden müstağni olabilirdim. Binaenaleyh, İzmirden ordunun başından ve temasa geldiğim siyasî münasebetlerden uzaklaşamazdım. Bu sebeple benimle müdavelei efkâr etmek arzu ve ısrarında bulduklarına göre İcra Vekilleri Heyetinin veya alâkadar vekillerin, İzmirde nezdime gelmelerini teklif ettim. İcra Vekilleri Reisi Rauf Beyle Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, İzmirde bana bazı hususî temennilerde de bulundu. Meselâ; Ali Fuat Paşa ile Refet Paşanın, zafer münasebetile terfilerini ve kendilerine münasip birer vazife vererek tatyiplerini, rica etti. Malûmunuz oldu ki, muharebeden evvel Ali Fuat ve Refet Paşaları harekete iştirak ettirmek için birer suretle teşebbüste bulunmuşum. Muvaffak olamadım. Zaferden dolayı, harekâtı askeriyede bilfiil hizmet edip kespi istihkak eden kumandanlar ve zabıtlar terfi ve takdir olunmak suretile bittabi taltif olunmuşlardı. Harekâtı askeriyeye iştiraktan tevaki eden zevatin da, bizzat orada bulunanlarla beraber taltifleri, şüpheşiz sütesiri mucip olabilirdi. Hulâsa Rauf Beye, temenniyatını is'af edemeyeceğimi söyledim. Fakat Ali Fuat Paşa, Meclis Reisi Sanisi bulunduğuna göre mevki ve vazifesi kendisinin mucibi memnuniyeti olabilecek bir mertebede idi. Yalnız açıkta bulunan Refet Paşaya münasip bir vazife bulmaya çalışacağımı vadettim. Kendisini İzmirde davet etmesini söyledim. Refet Paşa, İzmirde gelmişti. Fakat tam

Notada Boğazlardan, azınlıklardan, Milletler Cemiyetine girmemizden de sözediliyordu.

Konferansın toplanmasından önce, Yunan birliklerinin, İtilâf Devletleri komutanlarının çizecekleri bir çizginin gerisine çekilmesi için, İtilâf Devletlerinin baskı yapacağına söz verilmekte ve bu konuda görüşülmek üzere Mudanya veya İzmitte bir toplantı yapılması önerilmekte idi.

**Mudanya
Konferansı**

29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir karşılıkta, Mudanya Konferansını kabul ettiğimi bildirdim. Ama, Meriç nehrine kadar, Trakyanın derhal bize geri verilmesini istedim. 3 Ekimde toplanması uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansına, Başkomutanlık adına olağanüstü yetki ile Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşayı, delege atadığımı bildirdim. Bu notaya hükümetçe de 4 Ekim 1922 tarihli ayrıntılı uzun bir karşılık verildi. Bu karşılıkta, konferans yeri olarak İzmir önerildi. Boğazlar sorunu dolayısıyla; Rusya, Ukrayna ve Gürcüstan Cumhuriyetlerinin de çağırılması istendi ve başka sorunlara ilişkin görüşlerimiz de özet halinde bildirildi.

Mudanyada, İsmet Paşanın başkanlığı altında, İngiltere Delegatesi General Harrington, Fransa Delegatesi General Charpy, İtalya Delegatesi General Monbelli'nin katıldığı konferans toplandı. Bir hafta kadar tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekimde Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalandı. Böylece Trakya, ana vatana katıldı.

Efendiler, zaferden sonra, İzmirde yaptığımız siyasî girişimler üzerine, Ankarada Bakanlar Kurulunun, daha doğrusu bazı bakanların, telâşlı bir durum aldıkları sezildi.

Asker olarak görevimin son bulmuş olduğunu, bundan sonraki siyasî işlerin Bakanlar Kurulunun işi olduğunu sezdirecek biçimde, beni, Ankaraya çağırdılar. Oysa ne asker olarak görevim son bulmuştu ve ne de siyasî ve diplomatik sorunlarla ilgilenmeyip uğraşmaktan vazgeçebilirdim. Bundan dolayı, İzmirden ordunun başından ve başladığım politik görüşmelerden uzaklaşamazdım. Bu nedenle benimle görüşmek isteğinde olup bunda direndiklerine göre Bakanlar Kurulunun ya da ilgilenen bakanların, İzmirde yanıma gelmelerini önerdim. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Beyle Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, İzmirde bana bir takım özel dileklerini de bildirdi. Örneğin; Ali Fuat Paşa ile Refet Paşanın, zafer dolayısıyla rütbelerinin yükseltilmesini ve kendilerine uygun birer görev verilerek gönüllülerinin hoş edilmesini, rica etti. Bilginize sunmuşum ki, savaştan evvel Ali Fuat ve Refet Paşaların savaşa katılmalarını sağlamak için birer yoldan girişimlerde bulunmuşum. Başarılı olamadım. Zaferden dolayı, savaşa katılıp bilfiil hizmet ederek haketmiş olan komutanlar ve subaylar rütbeleri yükseltilecek ve beğenildikleri belirtilecek yoluyla elbette ödüllendirilmişlerdi. Savaşlara katılmaktan kaçınanların da, bizzat orada bulunanlarla birlikte ödüllendirilmeleri, kuşkusuz kötü etki yapabiliirdi. Kısacası, Rauf Beye, isteklerini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Ama Ali Fuat Paşa, Meclis İkinci Başkanı bulunduğuna göre konumu ve görevi kendisini sevindirebilecek kadar yüksekti. Yalnız açıkta bulunan Refet Paşaya uygun bir görev bulmaya çalışacağıma söz verdim. Kendisini İzmirde çağırmasını söyledim. Refet

benim Ankaraya avdet ettiğim geceye tesadüf ettiği için kendisile orada mülâkat olunamadı.

Refet Paşanın tavzifi, bilâhare Ankaradan Bursaya seyahatim esnasında oldu.

Efendiler, İzmirden Ankaraya avdetimde, başlıca Mudanya Konferansı müzakerat ile işgal olundu. Bir taraftan da İcra Vekilleri Heyetinde, Mecliste, encümenlerde, sulh konferansına gönderilebilecek heyeti murahhasa, mevzu-ubahs oluyordu. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sihhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek heyeti murahhasanın, tabii azası gibi görülüyordu. Ben, henüz bu hususta kat'î kanaat ve kararımı tesbit etmemiştim. Ancak Rauf Beyin tahtı riyasetinde bulunacak heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Beyin de kendisini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşanın kendisine terfikini teklif etti. Bu teklife dermeyeran ettiğim mütaleada, İsmet Paşadan müşavir olarak edilecek istifade mahduttur. İsmet Paşa reis olursa, azamî istifade temin olunacağına ben de kaniim dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey, heyeti murahhasa meselesinde başladıkları terkip ve teşkilere devam ettiler. Ben, buna ehemmiyet verir görünmedim. Mudanya Konferansı hitam bulmuştu. İsmet Paşa ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Bursada bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursaya gittim. Beraberinde Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa vardı. Şarkta, aleyhindeki fikrî ve filî tezahürattan dolayı, ifayı vazifeye imkân görmediğinden Ankaraya gelmeye mecbur olan Kâzım Kara Bekir Paşayı ve İstanbulda kendisine vazife vermek üzere de Refet Paşayı birlikte götürdüm. Bursada kaldığım günler zarfında, Refet Paşayı malûm olduğu veçhile İstanbula gönderdim. İsmet Paşayı da, heyeti murahhasa riyaseti vazifesini ifa edebilip edemeyeceğini, mevcut bunca malûmatıma rağmen bir daha tekkik ettim. Mudanya Konferansını nasıl idare ettiğini teferuat ile anlamaya çalıştım. İsmet Paşanın kendisine, tasavvuratıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet müsbet olarak kararımı verdim. İsmet Paşanın Heyeti Murahhasa Reisi olması için daha evvel Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye hususî ve mahrem olarak yazdığım bir şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekâletinden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşanın intihabına bizzat delâlet eylesini rica ettim.

Ankaradan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana, Heyeti Murahhasa Riyaseti vazifesini en iyi İsmet Paşanın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Beyden kendisine vukubulan iş'arımı hüsnü telâkki ederek icabına tevessül ettiğine dair cevap aldım.

İşte, ondan sonra idi ki, İsmet Paşaya, emrivaki halinde Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da sulh konferansına Heyeti Murahhasa Reisi olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire mütehayyir kaldı. Asker olduğundan bahsederek, beyanı itizar etti. En nihayet, teklifimi bir emir telâkki ederek muvataat gösterdi. Tekrar, Ankaraya avdet ettim, bu esnada 28 Teşrinievvel 1338 de, İtilâf Devletleri tarafından Lozanda in'ikat edecek olan sulh müzakeresine davet olunduk. İtilâf Devletleri, hâlâ İstanbulda bir hükûmet tanımak istiyor ve onu da bizimle beraber konferansa davet ediyordu.

*
* *

Paşa İzmirde gelmişti. Ama tam benim Ankaraya döneceğim geceye rastladığı için kendisile orada buluşamadık.

Refet Paşanın görevlendirilmesi, sonradan Ankaradan Bursaya yolculuğum sırasında oldu.

Efendiler, İzmirden Ankaraya döndüğümde, başlıca Mudanya Konferansı görüşmeleriyle uğraşıldı. Bir yandan da Bakanlar Kurulunda, Mecliste, komisyonlarda, barış konferansına gönderilebilecek delege kurul, söz konusu oluyordu. Bakanlar Kurul Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey gidecek delege kurulun, doğal üyeleri gibi görülüyordu. Ben, daha bu konuda kesin düşünce ve kararımı saptamamıştım. Ancak Rauf Beyin başkanlığı altında bulunacak kurulun bizim için ölüm kalım niteliği taşıyan bu işde başarılı olacağına güvenemiyordum. Rauf Beyin de kendini yetersiz görmekte olduğunu seziyordum. Danışman olarak İsmet Paşanın kendisine katılmasını önerdi. Bu öneriye verdiğim karşılıktta, İsmet Paşadan danışman olarak sınırlı yararlanılabilir. İsmet Paşa başkan olursa, birçok yarar sağlanacağına ben de inanırım dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey, delege kurul konusunda başladıkları türlü düzenlemeleri sürdürdüler. Ben, buna önem verir görünmedim. Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursada bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursaya gittim. Beraberimde Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa vardı. Doğuda, kendisine karşı düşünsel ve eylemli olarak yapılan gösterilerden dolayı, görev yapma olanağı bulunmadığı için Ankaraya gelmek zorunda kalan Kâzım Kara Bekir Paşayı ve İstanbulda kendisine görev vermek üzere de Refet Paşayı birlikte götürdüm. Bursada kaldığım günler içinde, Refet Paşayı bilindiği gibi İstanbula gönderdim. İsmet Paşanın da, delege kurul başkanlığını yapıp yapamayacağını, eldeki bunca bilgilere karşın bir daha inceledim. Mudanya Konferansını nasıl yönettiğini ayrıntılarıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşanın kendisine, tasarladıklarımla ilgili hiçbir kelime söylemiyordum. Sonunda olumlu olarak kararımı verdim. İsmet Paşanın Delege Kurul Başkanı olması için daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beye özel ve gizli olarak yazdığım bir şifre telgrafda kendisinin Dışişleri Bakanlığında çekilmesini ve yerine İsmet Paşanın seçilmesine kendisinin aracılık etmesini rica ettim.

Ankaradan ayrılmadan evvel Yusuf Kemal Bey, bana Delege Kurul Başkanlığını en iyi İsmet Paşanın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Beyden kendisine yaptığım bildiriği iyi karşılayarak gereğini yapmaya giriştiğini bildiren karşılık aldım.

İşte, ondan sonra idi ki, İsmet Paşaya, olup bitti gibi Dışişleri Bakanı olacağını ve ondan sonra da barış konferansına Delege Kurul Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırıldı. Asker olduğundan söz ederek, özür diledi. En sonunda, önerimi bir emir sayarak başeğdi. Yeniden, Ankaraya döndüm. Bu arada 28 Ekim 1922 de, İtilâf Devletleri tarafından Lozanda toplanacak olan barış görüşmelerine çağırıldık. İtilâf Devletleri, hâlâ İstanbulda bir hükûmet tanımak istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa çağırıyordu.

*
* *

Sulh Konferansına göndereceğimiz murahhaslar

İsmet Paşanın Hariciye Vekilliğine ve Heyeti Murahhasa Reisliğine seçilmesi

Lozan Sulh Konferansına davet

Barış Konferansına göndereceğimiz delegeler

İsmet Paşanın Dışişleri Bakanlığında ve Delege Kurul Başkanlığına seçilmesi

Lozan Barış Konferansına davet

Bu müşterek davet keyfiyeti, saltanatı şahsiyenin lâğı muamelesini, kat'î olarak intaç etti. Filhakika 1 Teşrinisani 1338 tarihli kanun mucibince, hilâfet ile saltanat birbirinden tefrik olundu. İki buçuk seneyi müteceviz bir zamandanberi filen icrayi hükmeden saltanatı millîye teyit olundu. Hilâfet, sarih bir hukuka malik olmaksızın bir müddet daha bırakıldı.

Efendiler, bu hususa dair lüzumu kadar mazbut malûmat mevcuttur. Meselenin hususiyatına ait cihetler, belki heyeti aliyenizi alâkadar eder mülâhazası, bazı malûmat arzedeceğim:

Malûmdur ki, saltanat ve hilâfet makamları ayrı ayrı ve mümteziç olarak mühim mesailden addolunmakta idi. Bunu teyiden bir hatıramı zikredeyim: 1 Teşrinisani 1338 tarihinden akdem Meclis muhitinde muhalifler, benim saltanatı lâğvedeceğim hakkında, telâşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclisteki odama gelerek benimle mühim bazı hususata dair görüşmek istediğini ve akşam, Keçiörende Refet Paşanın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Beyin teklifini kabul ettim. Fuat Paşanın da hazır bulunmasına muvafakatımı istizan etti. Onu da münasip gördüm. Refet Paşanın evinde dört kişi içtima ettik. Rauf Beyden dinlediklerimin hulâsası şu idi: Meclis, makamı saltanatın ve belki hilâfetin ortadan kaldırılmak noktai nazarının takip edildiği endişesile mütezzidir. Sizden ve sizin atiyen alacağınız vaziyetten, şüphe etmektedir. Binaenaleyh Meclisi ve dolayısıyla efkârı umumiyei milleti, tatmin etmeniz lüzumuna kaniim.

Rauf Beyden, saltanat ve hilâfet hakkındaki kanaat ve mütaleasının ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta; şu tasrihatta bulundu: Ben, dedi, makamı saltanat ve hilâfete vicdanen ve hissen merbutum. Çünkü benim babam, padişahın nanî nimetile yetişmiş, Osmanlı Devletinin ricali sırasına geçmiştir. Benim de kanumda o nimetin zerrati vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha muhafazai sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, umumî mütaleam da vardır. Bizde vaziyedi umumiyei tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da, makamı saltanat ve hilâfetdir. Bu makamı lâğvetmek, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak, felâket ve hüsrani muciptir. Asla caiz olamaz.

Rauf Beyden sonra, karşımda oturan Refet Paşadan mütaleasını sordum. Refet Paşanın cevabı şu idi: Tamamen Rauf Beyin fikir ve mütaleasına iştirak ederim. Filhakika, bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir şekli idare mevzuubahs olamaz.

Ondan sonra, Fuat Paşanın fikrini öğrenmek istedim. Paşa, yeni Moskovadan geldiğinden, vaziyeti, efkâr ve hissiyatı umumiyei lüzumu derecede tetkike henüz vakit bulamadığından bahsederek görüşülen mesele hakkında kat'î bir fikir ve kanaat dermeyeran etmekte mazur olduğunu ifade etti.

Ben, muhataplarıma, kısaca, şu cevabı verdim: Mevzuubahs ettiğiniz mesele, bugünün meselesi değildir. Mecliste bazılarının telâş ve heyecanına da mahal yoktur.

Rauf Bey, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat şu veya bu tarzda, mevzuubahs mesele etrafında, görüşmeye devam olundu. Akşam üzeri başlayan

Böylece birlikte çağırılış, padişahlığın kaldırılması işini, kesin olarak sonuçlandırdı. Gerçekten 1 Kasım 1922 tarihli kanun gereğince, halifelik ile padişahlık birbirinden ayrıldı. İki buçuk yılı aşan bir zamandanberi edimli olarak erkini yürüten ulusal egemenlik pekiştirildi. Halifelik, belirli bir hakka sahip olmaksızın bir süre daha bırakıldı.

Efendiler, bu konuyla ilgili gereği kadar sağlam bilgiler vardır. Sorunun özelliklerine ilişkin yönler, belki yüce topluluğunuzu ilgilendirir düşüncesiyle, bazı bilgiler sunacağım:

Bilirsiniz ki, padişahlık ve halifelik makamları ayrı ayrı ve birleşik olarak önemli işlerden sayılmakta idi. Bunu doğrulayan bir anımı anlatayım: 1 Kasım 1922 tarihinden önce Meclis çevrelerinde muhalifler, benim padişahlığı kaldıracağım yolunda, telâşlı ve gerginlik yaratıcı propaganda yapıyorlardı.

Rauf, Bey, bir gün Meclisteki odama gelerek benimle önemli bazı konularda görüşmek istediğini ve akşam, Keçiörende Refet Paşanın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Beyin önerisini kabul ettim. Fuat Paşanın da bulunmasını uygun bulup bulmadığımı sordu. Onu da uygun gördüm. Refet Paşanın evinde dört kişi toplandık. Refet Beyden dinlediklerimin özeti şu idi: Meclis, padişahlığın ve belki halifeliğin ortadan kaldırılmak istenmekte olmasından kaygılı ve üzgündür. Sizden ve sizin ileride alacağınız durumdan, kuşku duymaktadır. Bunun için Meclise ve dolayısıyla ulus kamu oyununa, güvence vermeniz gereğine inanıyorum.

Rauf Beyden, padişahlık ve halifelik konusunda ne düşündüğünü sordum. Verdiği yanıtta; şu açıklamada bulundu: Ben, dedi, padişahlığa ve halifelige vicdanımla ve duygularıyla bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devletinin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmekten parçalar vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha bağlı kalmak borcumdur. Halifeye bağlılığım ise eğitimim gereğidir. Bunlardan başka, genel görüşlerim de vardır. Bizde birliği korumak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da, sultanlık ve halifelik konumudur. Bu konumu kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir varlık koymaya çalışmak, yıkım ve büyük acı doğurur. Hiç uygun olamaz.

Rauf Beyden sonra, karşımda oturan Refet Paşadan düşüncesini sordum. Refet Paşa şu karşılığı verdi: Tamamen Rauf Beyin bütün düşünce ve görüşlerine katılırım. Gerçekten, bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz.

Ondan sonra, Fuat Paşanın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa, yeni Moskovadan geldiğinden, durumu, kamunun düşünce ve duygularını gereğince incelemeye daha vakit bulmadığından söz ederek görüşülen konu hakkında kesin bir düşünce ve kanı ileri süremeyeceğini bildirdi.

Ben, karşımdakilere, kısaca, şu karşılığı verdim: Sözkonusu ettiğiniz sorun, bugünün sorunu değildir. Mecliste bazılarının telâşlanıp tedirgin olmalarına da yer yoktur.

Rauf Bey, bu yanıta sevinmiş göründü. Ama şu veya bu biçimde, sözkonusu iş üzerinde, görüşmeler sürdürüldü. Akşam üzeri başlayan görüşmelerimiz,

mülâkatımız, bütün gece, sabaha kadar uzadı. Rauf Beyin bir şeyi temin etmek istediğini ihtisas ettim. Benim hilâfet ve saltanat ve atiyen şahsan alabileceğim vaziyet hakkında, kendilerine söylediğim ve imtinanbahş buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclise söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri aynen Meclise söylemekte beis görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşun kalemle bir kâğıt parçasına tesbit ve ertesi günü Mecliste bir münasebetle beyanat tarzında dermeyeran edeceğimi vadettim. Bu vadimi ifa da, eyledim. Benim bu beyanatum, muhaliflerce Rauf Beyin bir eseri muvaffakiyeti telâkki ve kendisi takdir edilmiş...

Efendiler, ihtimal Rauf Bey, birtakım zevat indinde deruhde ettiği vazifeyi yapmıştı. Ben de umumî ve tarihî vazifemden, o güne ait safhayı izah ettiğim gibi ifa eylemişim. Fakat umumî vazifemin, emrettiği asıl noktayı ifa ve tatbik etmek lâzım geldiği zaman da asla tereddüt etmedim. Tevfik Paşanın telgrafları vesilesile saltanatu hilâfetten ayırmaya ve evvelâ saltanatu lâğvetmeğe karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhal, Rauf Beyi, Meclisteki odama celbetmek oldu. Rauf Beyin, Refet Paşanın evinde sabahlara kadar dinlediğim kanaat ve mütaaleatına hiç muttali değilmişim gibi ayakta, kendisinden şu talepte bulundum: Hilâfet ve saltanatu birbirinden ayırarak saltanatu lâğvedeceğiz! Bunun muvafık olduğuna dair kürsüden beyanatta bulunacaksınız! Rauf Bey ile fazla bir tek kelime teati etmedik. Rauf Bey, odamdan çıkmadan evvel, aynı maksatla davet etmiş olduğum Kâzım Kara Bekir Paşa geldi. Ondandan da aynı zeminde beyanatta bulunmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait zabut ceridelerinde görüldüğü veçhile Rauf Bey kürsüden bir iki defa beyanatta bulundu ve hatta soltarafın doğduğu günün bayram kabul edilmesi teklifini de dermeyeran etti. Burada bir nokta, dimağlarda düğüm halinde kalabilir. Buna, padişaha, muhafazai sadakati borç bildiğinden, makamı saltanatın yerine başka mahiyette bir mevcudiyetin ikamesine çalışmanın felâket ve hüsrânı mucip olacağından bahsetmiş olan Rauf Bey; benim, yeni kararına muttali olduktan ve bahusus kararımın lehinde ve saltanatın lâğvı hakkında beyanatta bulunmasına dair teklifim karşısında, mütaalea dahi serdetmeksizin mutavaat göstermiştir. Bu tavrü hareket nasıl tefsir olunabilir? Rauf Bey, eski kanaatlerini tebdil mi etmişti? Yoksa kanaatlerinde esasen samimî değil mi idi? Bu iki noktayı birbirinden tefrik etmek ve biri üzerinde tam kanaatle hüküm vermek müşküldür.

Efendiler, böyle meşkûk bir hüküm vermeye girişmektense; vaziyetin mütaalesini teshile medar olacak bazı safahatı, muamelâtı ve münakaşatı, heyeti aliyenize hatırlatmayı tercih ederim.

Arzetmişim ki, saltanatın lâğvı, Lozan Konferansına İstanbuldan da bir heyeti murahhasa davet edilmesi ve İstanbulun yani Vahdettin ve Tevfik Paşa ve rüfekasının dahi böyle bir daveti, Türk milletinin büyük emeklerle, fedakârlıklarla istihsal eylediği menfaati küçültmek, belki de manasız bir mahiyete düşürmek pahasına olduğu halde; kabul eylemesi yüzünden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, evvelâ benim şahsıma bir telgraf verdi. 17 Teşrinievvel 1338 tarihli olan bu telgrafnamede; Tevfik Paşa, ihraz olunan muzafferiyetin, bundan böyle, İstanbul ve Ankara arasında ihtilâf ve ikiliği kaldırmış ve vahdeti milliyemizi temin etmiş olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki,

bütün gece, sabaha kadar uzadı. Rauf Beyin bir şeyi sağlamak istediğini seziledim. Halifelik ve sultanlık ve benim ileride alabileceğim durum hakkında, kendilerine söylediğim ve inandırıcı buldukları sözleri bana kürsüden kendi ağzımdan Meclise söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri olduğu gibi Meclise söylemekte sakınca görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşunkalemle bir kâğıt parçasına yazdım ve ertesi günü Mecliste bir sırası gelince söyleyeceğime söz verdim. Bu sözümü de, tuttum. Benim bu sözlerim, muhaliflerce Rauf Beyin bir başarısı sayılmış ve kendisini övmüşler...

Efendiler, belki Rauf Bey, birtakım kişilere göre üstlendiği görevi yapmıştı. Ben de genel ve tarihsel görevimin o güne ilişkin evresini açıkladığım gibi yapmışım. Ama genel görevimin, emrettiği temel işi yapma ve uygulama gerektiği zaman da hiç duraksamadım. Tevfik Paşanın telgrafları dolayısıyla sultanlığı halifelikten ayırmaya ve önce sultanlığı kaldırmaya karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhal, Rauf Beyi, Meclisteki odama çağırarak oldu. Rauf Beyin, Refet Paşanın evinde sabahlara kadar dinlediğim görüş ve düşüncelerini hiç bilmiyormuşum gibi ayakta, kendisinden şu istekte bulundum: Halifelikle saltanatu birbirinden ayırarak saltanatu kaldıracağız. Bunun uygun olduğunu kürsüden söyleyeceksiniz. Rauf Bey ile bundan başka hiç bir şey konuşmadık. Rauf Bey, odamdan çıkmadan evvel, aynı amaçla çağırılmış olduğum Kâzım Kara Bekir Paşa geldi. Ondandan da bu yolda konuşmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihle ilgili tutanaklarda görüldüğü gibi Rauf Bey kürsüden bir iki defa konuştu ve üstelik saltanatın kaldırıldığı günün bayram kabul edilmesini de önerdi. Burada, bir nokta, kafalarda düğümlenip kalabilir. Bana, padişaha bağlı kalmayı borç bildiğinden, sultanlık yerine başka nitelikte bir varlığın konmasına çalışmanın yıkıntı ve büyük acı doğuracağını söylemiş olan Rauf Bey; benim, **yeni kararımı öğrendikten sonra ve özellikle** kararımın yana ve saltanatın kaldırılması yönünde konuşmasını önermem karşısında, hiçbir şey söylemeksizin başeğmiştir. Bu tutum ve davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski kanılarını değiştirmiş miydi? Yoksa kanılarında aslında içtenlikli değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde tam inanla yargıya varmak güçtür.

Efendiler, böyle kuşkulu bir yargıya girişmektense; durumun anlaşılmasını kolaylaştıracak kimi evreleri, işlemleri ve tartışmaları, yüksek topluluğunuzun hatırlatmayı yeğlerim.

Bilginize sunmuşum ki, saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansına İstanbuldan da bir delege kurul çağırılması ve İstanbulun yani Vahdettin ve Tevfik Paşa ve arkadaşlarının da böyle bir çağırımı, Türk milletinin büyük emeklerle, özverilerle elde ettiği yararları küçültmek, belki de anlamsız kılmak pahasına olsa da; kabul etmesi yüzünden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, önce bana özel bir telgraf çekti. 17 Ekim 1922 tarihli olan bu telgrafda; Tevfik Paşa, kazanılan bu zaferin, bundan böyle, İstanbul ve Ankara arasında anlaşmazlık ve ikiliği kaldırmış ve ulusça birliğimizi sağlamış olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki, memlekette düşman kalmadı, bundan dolayı padişah yerinde, hükümet onun yanında; millete düşen bunla-

Saltanatın lâğvı Mecliste müzakerelerken Rauf Beyin verdiği rol

Lozan Sulh Konferansına Tevfik Paşa ve rüfekası da iştirak etmek istiyordu

Sultanlığın kaldırılması Mecliste görüşülürken Rauf Beyin verdiği rol

Lozan Barış Konferansına Tevfik Paşa ve arkadaşları da katılmak istiyordu

memlekette düşman kalmadı, binaenaleyh padişah yerinde, hükûmet onun yanında; millete düşen bu makamların vereceği evamire itaat etmektir. Bu takdirde vahdete mâni elbette bir şey kalmamış olur. Yalnız, Ankaradan biraz daha hizmet istemek ferasetinde bulunuyordu. O da, sulh konferansına İstanbulun ve Ankaranın birlikte davet edileceğine binaen daha evvel tarafımdan gayet mahremane talimatı hâmil bir zatın sürati mümkinine ile İstanbula izamını temin etmek idi (Ves. 260).

Tevfik Paşaya tebliğ edilmek üzere, İstanbulda Hâmit Beye yazdığım telgrafname ile "Tevfik Paşa ve rüfekasının, siyaseti devleti teşviştan mücanebet eylememeleri hususunun, ne derece azîm mes'uliyeti bâdi olacağını derkâr bulunduğunu" bildirdim (Ves. 261).

Maatteessüf Hâmit Bey, bu telgrafnamenin aynen Tevfik Paşaya bildirilmesi lâzımgeldiğinde mütereddit kalmış, bunu kendine mahsus direktif telâkki eylemiş; maahaza bu telgrafnamem muhteviyatı dairesinde Tevfik Paşaya üç gün zarfında beş kere tebligatta bulunmuş; hatta Tevfik Paşa ve rüfekayı mesaisinin, konferansa murahhas göndermemeleri için gazetelere, ajanslara, tebliği icap eden beyanatın esaslarını havi bir müsvedde dahi göndermiş (Ves. 262).

Bütün menfaatlerini mülevves bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören, Tevfik Paşa ve emsali paşalardan mürekkep Vahdettin heyetinin gizli maksatlarını, behemehal terviç ettirmek yolundan başka hiçbir şeyle iştigal etmedikleri anlaşılıyordu. Tevfik Paşanın bana çektiği telgrafın, muttali olmadığını bildirdiği cevaptan sonra, doğrudan doğruya 10 Teşrinievvel 1338 tarihli telgrafnamesile ve sadrazam unvanile Meclis Riyasetine müracaat etti (Ves. 263).

Müracaatname muhteviyatı, Osmanlı devrinin Tevfik Paşalarına has bir tarzda idi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgrafnamelerile, ihraz olunan muvaffakiyatın husulüne hizmet ettiklerinden bahsedecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, Osmanlı Devletinin, gayrimeşru olarak hükûmeti namını taşımak gafletinde bulunan, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve emsalinden mürekkep son Osmanlı hey etile fazla iştigal faydasızdır. Sözümlü Meclis müzakeratına nakledeceğim.

Mevzuubahs mesele dolayısıyla, Mecliste 30 Teşrinievvel 1338 günü müzakerat başladı. Çok hatipler, çok sözler söylediler. İstanbuldaki Osmanlı hükûmetlerini, Ferit Paşa devresinden sonra, Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların idrakten mahrum, vicdandan mahrum, birtakım insanlar olduğunu beyan ederek, bu adamlara lâzım olan kanunî muamelenin yapılmasını talep ettiler.

"Böyle bir zihniyeti taşıyan; yani, bize bu kadar ahmakça teklifatta bulunan zevat -.....- hakikaten Babialinin, hüviyeti tarihiyesine vaz'ı imza eden ve her şeyden ziyade oraya merbut olan zevattır..." dediler.

İstanbulda, hükûmet nam ve şiarını takınan adamların; Hıyaneti Vataniye Kanununa tevfiikan; tecziyesine ait takrirler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğunu, yeni bir Türkiye Devletinin tevellüt ettiğini, Teşkilâtı Esasiye Kanunule, hukuku hükümranînin,

rın vereceği emirlere uymaktır. Böyle olunca birliği engelleyen bir şey kalmamış olur. Yalnız, Ankaradan biraz daha yardım istemek akıllılığını gösteriyordu. O da, barış konferansına İstanbul ve Ankara birlikte çağırılacaklarına göre daha önce benim tarafımdan verilecek çok gizli direktiflerle bir kişinin elden gelen çabuklukla İstanbula gönderilmesini sağlamak idi (Belge 260).

Tevfik Paşaya ileilmek üzere, İstanbulda Hâmit Beye yazdığım telgraf ile "Tevfik Paşa ve arkadaşlarının, devletin politikasını karıştırmaktan vazgeçmemelerinin, ne denli büyük sorumluluk doğuracağını apaçık belli olduğunu" bildirdim (Belge 261).

Ne yazık ki Hâmit Bey, bu telgrafın olduğu gibi Tevfik Paşaya bildirilmesi gerektiğinde kararsız kalmış, bunu kendine özgü direktif saymış; bununla birlikte bu telgrafımda bildirdiklerime uygun olarak Tevfik Paşaya üç gün içinde beş kere bildirim yapmış; dahası Tevfik Paşa ve çalışma arkadaşlarının, konferansa delege göndermemeleri için gazetelere, ajanslara, verilmesi gereken bir demeç taslağını da göndermiş (Belge 262).

Bütün çıkarlarını kirli bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören, Tevfik Paşa ve benzeri paşalardan oluşan Vahdettin hükûmetinin gizli amaçlarını, ne olursa olsun kabul ettirmekten başka hiçbir şeyle uğraşmadıkları anlaşılıyordu. Tevfik Paşanın bana çektiği telgrafın, almadığını söylediği yanıtından sonra, doğrudan doğruya 10 Ekim 1922 tarihli telgrafiyle ve başbakan sanını kullanarak Meclis Başkanlığına başvurdu (Belge 263).

Bu başvuru yazısının içeriği, Osmanlı çağının Tevfik Paşalarına özgü bir biçimde idi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları bu telgraflarıyla, kazanılan başarıların oluşmasına yardım ettiklerinden sözecek kadar ileri gidebilmişlerdir.

Efendiler, Osmanlı Devletinin, meşru olmayarak, hükûmeti adını taşımak aymazlığında bulunan, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden kurulu son Osmanlı hükûmeti üzerinde daha çok durmak yararsızdır. Sözümlü Meclis görüşmelerine getireceğim.

Sözkonusu iş dolayısıyla, Mecliste 30 Ekim 1922 günü görüşmeler başladı. Çok konuşmacılar, çok sözler söylediler. İstanbuldaki Osmanlı hükûmetlerini, Ferit Paşa evresinden sonra, Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların anlayışsız, vicdansız, birtakım insanlar olduğunu söyleyerek, bu adamlar hakkında gereken yasal işlemlerin yapılmasını istediler.

"Böyle bir anlayışta olan; yani, bize bu kadar ahmakça önerilerde bulunan kişiler -.....- gerçekten İstanbul hükûmetinin, tarihsel kimliğine imza koyan ve her şeyden çok oraya bağlı olan kişilerdir..." dediler.

İstanbulda, hükûmet adını ve kişiliğini takınan adamların; Vatan Hainliği Kanunu uyarınca; cezalandırılmaları ile ilgili öneriler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türkiye Devletinin doğduğunu, Anayasayla, egemenlik hakkının, milletin olduğunu belirten bir

Menfaatlerini mülevves bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta bulunanlar

Çıkarlarını kirli bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta bulunanlar

millete ait bulunduğunu ifade eder bir takrir hazırlandı. Sekseni müteceviz arkadaşa imza ettirildi. Bu takrirden benim de imzam vardır.

Bu takrir; okunduktan sonra, ciddî olarak muhalif vaziyet alanların başında iki zat görüldü. Bunlardan biri, Mersin Meb'usu bulunan Miralay Salâhattin Beydir. İkincisi, İzmirde asılan Ziya Hurşittir. Bunlar, saltanatın lâğvolunmaması kanaatinde bulduklarını; vazıhan izhar eylediler.

Efendiler, 31 Teşrinievvel 1338 günü Meclis içtima etmedi. Bugün Müdafaa-i Hukuk Grubu içtima oldu. Bu içtimada, Osmanlı saltanatının lâğvı zarurî olduğu hakkında beyanatta bulundum. 1 Teşrinisani 1338 günü Meclis içtimasında aynı mesele, uzun münakaşalara maruz kaldı. Mecliste de mufassal beyanatta bulunmak lüzumunu hissettim (Ves. 264). İslâm ve Türk tarihinden bahsederek hilâfet ve saltanatın ayrılabilirliğini, hakimiyet ve saltanatı millîye makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, vakayii tarihîyeye müsteniden, izah ettim. Hulâgûnun, Halife Mutasımı idam ederek dünya yüzünde, filen hilâfete hâtime verdiğini ve 1517 de Mısırı zapteden Yavuz; orada unvanı halife olan bir mülteciye ehemmiyet vermeseydi; hilâfet unvanının, zamanımıza kadar miras kalmış bulunmayacağını, anlattım.

Bundan sonra; meseleye müteallik takrirler, üç encümene: Teşkilâtı Esasiye, Şer'îye ve âdliye Encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip; bizim, takip ettiğimiz maksada göre, meseleyi hal ve intaç etmesi elbette, müşkül idi. Vaziyeti yakından ve bizzat takip etmek lâzımgeldi.

Üç encümen, bir odada içtima etti. Riyasetine Hoca Müfit Efendiyi intihap eyledi. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'îye Encümenine mensup hoca efendiler; hilâfetin saltanattan münfek olamayacağını, maruf safsatalara istinat ettirerek, iddia ettiler. Bu müddeyatın cerh ve nakzında serbest idarei kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin maksut neticeye iktiranına intizar etmek, beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet; müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanatta bulundum: "Efendim, dedim. Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hakimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına, vazıulyet olmuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdanberi idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecevizlerin hadlerini ihtar ederek, hakimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzuubahs olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikatı ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabû görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

İşin ciheti ilmîyesine gelince; hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmî izahat vereyim" dedim ve uzunuzadıya birtakım izahatta bulundum. Bunun üzerine Ankara Meb'uslarından, Hoca Mustafa Efendi, affedersiniz Efendim; dedi biz meseleyi başka noktai nazardan mütalea ediyorduk; izahatınızdan tenevvür ettik. Mesele, Müşterek Encümence halledilmişti.

önerge hazırlandı. Sekseni aşkın arkadaşına imza ettirildi. Bu önergede benim de imzam vardır.

Bu önerge; okunduktan sonra, sert biçimde karşı çıkanların başında iki kişi görüldü. Bunlardan biri, Mersin Meb'usu bulunan Albay Salâhattin Beydir. İkincisi, İzmirde asılan Ziya Hurşittir. Bunlar, sultanlığın kaldırılmaması kanısında bulduklarını; açıkça belirttiler.

Efendiler, 31 Ekim 1922 günü Meclis toplanmadı. Bugün Hakları Savunma Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı egemenliğinin kaldırılmasının zorunlu olduğu üzerinde konuştum, 1 Kasım 1922 günü Meclis toplantısında bu konu, üzerinde yine uzun tartışmalar oldu. Mecliste de ayrıntılı bir konuşma yapmak gereğini duydum (Belge 264). İslâm ve Türk tarihinden söz ederek halifelikle sultanlığın ayrılabilirliğini, ulusal egemenlik makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihsel olaylara dayanarak, anlattım. Hulâgûnun, Halife Mutasımı asıp yer yüzünde, edimli olarak halifelige son verdiğini ve eğer 1517 de Mısırı ele geçiren Yavuz; orada sanı halife olan bir sığıntıya önem vermeseydi; halifelik sanının, zamanımıza kadar miras kalmış bulunmayacağını, anlattım.

Bundan sonra; konuyla ilgili önergeler, üç komisyona: Anayasa, Diyanet İşleri ve Adalet Komüsyonlarına gönderildi. Bu üç komisyon üyelerinin bir araya gelip; bizim, güttüğümüz amaca göre, sorunu çözümleyerek sonuçlandırmaması elbette, güçtü. Durumu yakından ve kendim izlemem gerekti.

Üç komisyon, bir odada toplandı. Başkanlığa Hoca Müfit Efendiyi seçti. Sorunu görüşmeye başladılar. Diyanet İşleri Encümeni üyesi hoca efendiler; halifelğin sultanlıktan ayrılmayacağını, bilinen safsatalara (kof sözlere) dayanarak savundular. Bu savları çürütmek ve bozmak yolunda özgürce konuşanlar, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan bu odanın bir köşesinde tartışmayı dinliyorduk. Bu biçim, görüşmelerin istenilen sonuca varmasını beklemek, boşunaydı. Bunu anladık. Sonunda; karma komisyon başkanından söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şunları söyledim: "Efendim, dedim. Egemenlik hiç kimse tarafından hiç kimseye, bilim gereğidir diye; görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik, güçle, kuvvetle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin egemenliğini, ele geçirmişlerdi; bu sarkıntılıklarını altı yüzyıldan bu yana sürdürmüşlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu saldırganlara artık yeter diyerek, egemenliğini, ayaklanarak kendi eline, edimli olarak, almış bulunuyor. Bu bir olup bittidir. Sözkonusu olan; millete egemenliğini, bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? sorunu değildir. Sorun zaten olup bitti durumuna gelmiş gerçeği açıklamaktan başka birşey değildir. Bu, ne olursa olsun, yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes bunu doğal karşılarsa, bence uygun olur. Yoksa, gerçek yine yöntemine göre saptanacaktır. Ama belki bir takım kafalar kesilecektir.

İşin din bilimi yönüne gelince; hoca efendiler hiç kaygılanıp üzülmesinler. Bu konuda bilimsel açıklama yapayım" dedim ve uzunuzadıya birtakım açıklamalar yaptım. Bunun üzerine Ankara Meb'uslarından, Hoca Mustafa Efendi, affedersiniz Efendim; dedi biz konuyu başka görüş açısından ele alıyorduk; açıklamalarınız bizi aydınlattı. Karma Komisyonca sorun çözümlenmişti.

Osmanlı saltanatının lâğvı kararının verildiği gün Teşkilâtı Esasiye, Şer'îye ve Adliye Encümenlerinin müşterek içtima

Müşterek encümenine anlattığım hakikat

Osmanlı egemenliğinin kaldırılması kararının verildiği gün anayasa, diyanet işleri, ve Adalet Komüsyonlarının ortak toplantısı

Karma komisyonuna anlattığım gerçek

Süratle kanun lâyihası, teshil olundu. Aynı günde Meclisin ikinci celsesinde okundu. Tayini esami ile reye vaz'ı, teklifine karşı, kürsüye çıktım. Dedim ki, buna hacet yoktur, memleket ve milletin istiklâlini ebediyen mahfuz kılacak esasatı Meclisi Alinin, müttefikan kabul edeceğini zannederim (Reye sesleri) yükseldi. Nihayet, reis, reye koydu; ve müttefikan kabul edilmiştir, dedi. Yalnız menfi bir ses işitildi, "ben muhalifim!".. Bu sada (söz yok!) sadalarile boğuldu. İşte Efendiler; Osmanlı saltanatının; inhidam ve inkıraz merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir.

17 Teşrinisani 1338 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: "Vahdettin Efendi bu gece saraydan gaybubet eylemiştir." Bu telgrafnamenin daha bir iki cümlesini 18 Teşrinisani 1338 gününe ait Meclis zabıt ceridesinde mütaale buyurmuşsunuzdur. Fakat, telgrafnamenin, aslında, gaybubetin kimlerin delâletiyle vukubulduğu ihtimalinden ve emanatın sureti muhafazasından ve saireden bahseden alt tarafı da vardır.

Aynı günkü zabıtta okunmuş olan bir mektup suretile, ona melfuf, - ajanslarla neşrolunmuş - bir beyanname suretini de tekrar okuyalım:

Mektup sureti

Bir nüshasını leffettiğim resmî beyannameye söylendiği veçhile zâtı şahane kendisini İngilterenin zîri himayesine vaz ederek bir İngiliz sefinei harbîyesile İstanbuldan müfarekat etmiştir.

17 Teşrinisani 1338. İmza: Harrington

Melfuf olan beyanname sureti

Resmen beyan olunur ki, zâtı şahane vaziyeti hazıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün islâmların halifesi sıfatile İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbuldan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zâtı şahanenin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiyedeki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harrington zâtı şahaneyi almaya giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve zâtı şahane vapurda Bahrişefit filosu Umum Kumandanı Amiral Sir de Brook tarafından istikbal edilmiştir. İngiltere Fevkalâde Komiser Vekili Sir Nevil Henderson zâtı şahaneyi sefineye ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirmek üzere arzularını sormuştur.

General Harringtonun Ulviye Sultan namında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, hiçbir cevap verilmemiş olduğu kaydıyla aynen Refet Paşaya gönderilmiş. O da bize, 25 Teşrinisani 1338 tarihinde suretini bildirmişti. Fransızca mektubun bildirilen Türkçe sureti şudur:

Sultan Hanımefendi Hazretleri, el'an Maltaya yaklaşmakta bulunan zâtı hazreti padişahiden, ailesi ahvalinden malûmat ricasını havi bir telsiz aldım. Bu bapta, geçen Cumartesi Yıldızdan malûmat almış ve kadınefendi hazretlerinin kemali afiyette şâdan olduklarını öğrenmiş ve derhal zâtı şahaneye arzetmişim. Eğer ailei şahane hakkında malûmat lütfedebilirseniz onu derhal zâtı şahaneye arzetmekle bahtiyar olurum. Zâtı şahanenin maruz buldukları müşkülât dolayısıyla en samimi temenniyatımın zâtı aliyelerine ve ailei şahaneye iblağna müsaade buyurmanızı ve en derin hürmet ve tevkiratının kabulünü rica ederim. İmza: Harrington.

Efendiler, bu son mektup iştigale değer mahiyette değildir. Bundan başka, General Harringtonun, İstanbuldaki askerî memurumuza yazdığı mektubun ve melfufunun muhteviyatı hakkında da mütaale dermeyeranını zait bulurum.

Efkârı umumîyeyi, vaziyeti hakikîye ile karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. Sakim bir tevarüs usulü neticesi olarak, büyük bir makam, tantanalı bir unvan ihraz edebilmiş bir sefilin, izzetinefi çok yüksek, asil bir milleti nasıl hacil bir vaziyete düşürebileceği, o zaman, daha tabii surette anlaşılır.

Çabucak kanun önergesi, yazıldı. O gün Meclisin ikinci birleşiminde okundu. Ad okuyarak oya konulması, önerisi üzerine, kürsüye çıktım. Dedim ki, buna gerek yoktur, memleket ve milletin bağımsızlığını sonsuza kadar koruyacak ilkeleri yüce Meclisin, oy birliğiyle kabul edeceğini sanırım (Oya konulsun sesleri) yükseldi. Sonunda, başkan, oya koydu; ve oybirliğiyle kabul edilmiştir, dedi. Yalnız bir karşı ses işitildi; "ben muhalifim..".. Bu ses "söz yok" sesleriyle boğuldu. İşte Efendiler; Osmanlı saltanatının çöküp yıkılmasının son evresi böyle olmuştur.

17 Kasım 1922 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: "Vahdettin Efendi bu gece saraydan kaybolmuştur." Bu telgrafın bir iki cümlesini daha 18 Kasım 1922 tarihli Meclis tutanak dergisinde okumuşsunuzdur. Ama, telgrafın aslında, ortadan kayboluşun kimlerin aracılığıyla yapılmış olabileceğinden ve Peygamberden kalan kutsal emanetlerin korunmasından ve başka şeylerden de sözeden alt tarafı da vardır.

Aynı günkü tutanakta okunmuş olan bir mektubun örneği ile, ona ilişik bulunan, -ajanslarla yayımlanmış - bir bildiri örneğini de tekrar okuyalım:

Mektup Örneği

Bir örneğini iliştiirdiğim resmî bildiride söylendiği gibi Padişah İngilterenin koruyuculuğuna sığınarak bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbuldan ayrılmıştır...

17 Kasım 1922. İmza: Harrington

İlişikteki bildiri örneği

Resmî olarak bildirilir ki, padişah bugünkü durum karşısında özgürlüğünü ve canını tehlikede gördüğünden, bütün Müslümanların halifesi kimliğiyle hem İngiliz koruyuculuğunu ve hem de İstanbuldan başka bir yere götürülmesini istemiştir. Padişahın isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiyedeki İngiliz kuvvetlerinin Başkomutanı General Sir Charles Harrington padişahı almaya giderek bir İngiliz savaş gemisine kadar kendisine eşlik etmiş ve padişah vapurda Akdeniz filosu Genel Komutanı Amiral Sir de Brook tarafından karşılanmıştır. İngiltere Olağanüstü Komiser Vekili Sir Nevil Handerson padişahı gemide görmeye giderek Kral Beşinci George'a bildirmek üzere isteklerini sormuştur.

General Harringtonun Ulviye Sultan adında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, "hiçbir karşılık verilmemiştir" notu konmuş olarak olduğu gibi, Refet Paşaya gönderilmiş. O da bize, 25 Kasım 1922 tarihinde örneğini göndermişti. Fransızca mektubun gönderilen Türkçe örneği şudur:

Sultan Hanımefendi Hazretleri, şimdi Maltaya yaklaşmakta bulunan padişah hazretlerinden, ailesinin durumu hakkında bilgi isteyen bir telsiz aldım. Bu konuda, geçen Cumartesi Yıldızdan bilgi almış ve kadınefendi hazretlerinin sağlıklarının tam neş'elerinin yerinde olduğunu öğrenmiş ve hemen padişaha bilgi sunmuştum. Eğer padişahın ailesiyle ilgili bilgi verebilirseniz onu hemen padişaha iletmekten mutlu olurum. Padişahın karşı karşıya bulunduğu güçlükler dolayısıyla en içten dileklerimin size ve padişah ailesine iletilmesine izin vermenizi ve en derin saygılarımla ulalamalarımın kabulünü rica ederim. İmza: Harrington

Efendiler, bu son mektup üzerinde durulmaya değer nitelikte değildir. Bundan başka, General Harrington, İstanbuldaki askerî görevlimize yazdığı mektubunda ve onun ekinde yazılanlar hakkında da görüş bildirmeyi gereksiz bulurum.

Kamu oyunu, gerçek durumla karşı karşıya bırakmayı yeğlerim. Yanlış bir soydan - geçme yönteminin sonucu olarak büyük bir makam, tantanalı bir san kazanabilmiş bir alçağın, onuru çok yüksek, soylu bir milleti nasıl utançlı bir duruma düşürebileceği, o zaman, daha doğru anlaşılır.

Filhakika, herne sebep ve suretle olursa olsun, Vahdettin gibi hürriyet ve hayatını milleti içinde, tehlikede görebilecek kadar, adî bir mahlûkun, bir dakika dahi olsa, bir milletin resikârında bulunduğunu düşünmek ne hazindir! Şayanı teşekkürdür ki, bu alçak, mevzus saltanat makamından, millet tarafından ıskat olunduktan sonra, denaetini itmam etmiş bulunuyor. Türk milletinin bu takaddümü elbette, takdire lâyıktır.

Aciz, âdî his ve idrakten mahrum bir mahlûk; kabul eden, herhangi bir ecnebînin himayesine girebilir; fakat, böyle bir mahlûkun, bütün islâmın halifesi sıfatını haiz bulunduğunu ifade etmek elbette muvafık değildir. Böyle bir telâkinin doğru olabilmesi, evvelemlerde, bütün islâm kütellerinin esir olmaları şartına vâbestedir. Halbuki, cihanda hakikat, böyle midir? Biz, Türkler, bütün tarihî hayatımızca hürriyet ve istiklâl timsal olmuş bir milletiz! Kıymetsiz hayatlarını iki buçuk gün fazla, sefilâne sürükleyebilmek için, her türlü mezelleti mubah gören halifeler oyununu da sahneden kaldırdığımızı gösterdik. Bu suretle devletlerin, milletlerin, yekdiğerilerle münasebatında şahısların, bahusus mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, şahsî vaziyet ve hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespayelerin ehemmiyeti olamayacağı hakikati malûmesini teyid ettik.

Milletler münasebatında, mankenlerden istifade sistemine rağbet devrine hâtıme vermek, medenî âlemin samimî temennisini teşkil etmelidir!

Muhterem Efendiler, firarî halife, Türkiye Büyük Millet Meclisinde halolundu. Yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi intihap edildi.

Meclisçe, yeni halife intihap olunmadan evvel, intihap olunacak zâtın da padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir ecnebî devlete iltica etmesi ihtimalini bertaraf etmek lâzımdı. Bunun için, İstanbulda bulunan memurumuz Refet Paşaya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden Türkiye Büyük Millet Meclisinin hilâfet ve saltanat hakkında itihaz ettiği kararı tamamen kabul ettiğine dair, bir de, senet alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Teşrinisani 1338 günü İstanbulda Refet Paşaya yazdığım bir şifre telgrafname ile de verdiğim talimatta, başlıca şu noktaları kaydetmişim: "Abdülmecit Efendi, halife müslimin unvanını kullanacaktır. Bu unvana, başka sıfat ve kelime ilâve edilmeyecektir. Alemi islâma iblağ olunmak üzere ihzar edeceği bir beyannameyi delâletinizle, evvelâ, şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile ve delâletinizle kendisine bildirilecek, ondan sonra neşrolunacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisinin kendisini hilâfete intihabından sarahaten beyanı memnuniyet olunacaktır.

b) Vahdettin Efendinin tarzı hareketi mufassalan takbih edilecektir.

c) Teşkilâtı Esasîye Kanununun onuncu maddesine kadar olan mevaddı muhteviyatı tarzı münasip ve mühim mana ve müfâdı aynen zikredilmek suretile Türkiye Devletinin ve Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin mahiyeti mahsusası ve usulü idaresinin Türkiye halkı ve bütün islâm âlemi için enfa ve evfak olduğu zikir ve tesbit kılınacaktır.

d) Türkiye millî halk hükûmetinin hidematı mesbuka ve mesaii meşkûresinden takdirkârane bir lisan ile bahsolunacaktır.

Gerçekten, hangi nedenle ve nasıl olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlüğünü ve canını milleti içinde, tehlikede görebilecek kadar, aşağılık bir yaratığın, bir dakika bile olsa, bir milletin başında bulunduğunu düşünmek ne acıklıdır. Şükürler olsun ki, bu alçak, soydan geçen makamından, millet tarafından indirildikten sonra, alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk milletinin böylece daha önceden davranmış olması elbette, övülmeye değer.

Gücsüz, bayağı, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık; kabul eden, herhangi bir yabancıyı korumasına girebilir; ama, böyle bir yaratığın, bütün Müslümanların halifesi kimliğini taşıdığı söylemek elbette uygun değildir. Böyle bir görüşün doğru olabilmesi, herşeyden önce, bütün Müslüman toplumlarının tutsak olmaları koşuluna bağlıdır. Oysa dünyadaki gerçek, böyle midir? Biz, Türkler, bütün tarihimiz boyunca özgürlük ve bağımsızlığa bayrak olmuş bir milletiz. Değersiz hayatlarını iki buçuk gün daha, alçakça sürükleyebilmek için, her türlü horlanmayı sakıncasız bulan halifeler oyununu da sahneden kaldırdığımızı gösterdik. Böylece devletlerin, milletlerin, birbirleriyle olan ilişkilerinde kişilerin, özellikle kendi devlet ve millet zararına da olsa, kişisel durumlarından ve canlarından başka bir şey düşünemeyecek aşağılık kişilerin önemi olamayacağı yolundaki bilinen gerçeği bir daha doğruladık.

Uluslararası ilişkilerde, mankenlerden yararlanma yöntemini beğenme dönemine son vermek, uygar dünyanın içten dileği olmalıdır.

Muhterem Efendiler, kaçan halife, Türkiye Büyük Millet Meclisince halifelikten çıkarıldı. Yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

Meclisçe, yeni halife seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık tutkusuna kapılarak herhangi bir yabancı devlete sığınması olasılığını ortadan kaldırmak gerekti. Bunun için, İstanbulda bulunan görevlimiz Refet Paşaya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve elinden Türkiye Büyük Millet Meclisinin halifelik ve saltanat konusunda aldığı kararı tümüyle kabul ettiğini bildirir, bir de, senet alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü İstanbulda Refet Paşaya yazdığım bir şifre telgrafla da verdiğim direktifle, başlıca şu noktaları yazmışım: "Abdülmecit Efendi, Müslümanların Halifesi sanını kullanacaktır. Bu sana, başka san ve kelime eklenmeyecektir. Müslümanlık dünyasına duyurulmak üzere hazırlayacağı bir bildiriye sizin aracılığınızla, önce bize, şifre olarak bildirecektir. Uygun bulunduktan sonra yine şifre ile ve sizin aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır. Bu bildiriye başlıca şu noktalar bulunacaktır:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisinin kendisini halifelige seçmesine sevindiğini açıkça söyleyecektir.

b) Vahdettin Efendinin davranışı ayrıntılarıyla, birbir sayılarak kınanacaktır.

c) Anayasanın onuncu maddesine kadar olan maddelerinde yazılı olanlar uygun bir biçimde ve önemli anlam ve kavramı olduğu gibi belirtilerek Türkiye Devletinin ve Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin özel niteliği ve yönetim yönteminin Türkiye halkı ve bütün Müslüman dünyası için en yararlı ve en uygun olduğu belirtilip saptanacaktır.

d) Türkiye millî halk hükûmetinin yaptığı iyi işler ve değerli çalışmalarından övücü bir dille sözedecektir.

e) İşbu beyannamede nikatı nesrudeden maada, siyasî addedilebilecek bir nokta ve fikir dermeyan edilmeyecektir.

19 Teşrinisani 1338 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendiye: "Türkiye Devletinin hakimiyetini bilâkaydüşart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilâtı Esasiye Kanununa tevfikân icra kudreti ve teşri salâhiyeti kendisinde mütecellî ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Teşrinisani 1338 tarihinde mütefikan kabul ettiği esbabı mucibe ve esasat dairesinde Meclisi Alice 18 Teşrinisani 1338 tarihinde münakit celsede hilâfete intihap buyurulmuş olduğunı" tebliğ ettim (Ves. 265).

19 Teşrinisani 1338 tarihli bir şifre telgrafname ile Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu; Abdülmecit Efendi, imza balâsında halifei müslimin ve **hâdimülharemeyn** unvanının bulunması ve Cuma selâmlığında hil'at ve Fatihe ait şekilde bir **sarık** takınması mümkün ve muvafık olacağı mütalesinde bulunmuş. Alemî islâma yazacağı beyanname muhteviyatı hakkında dermeyan ettiği mütalesinde, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemek hususunda itizar etmiş ve beyannamenin İstanbul gazetelerinde hini neşrinde Türkçesile beraber bir de Arapça suretinin neşrettirilmesi mütalesini dermeyan eylemiş (Ves. 266).

Refet Paşaya makina başında 20 Teşrinisani 1338 günü verdiğim cevapta; halifei müslimin unvanile beraber hâdimülharemeynişşerifeyn tabirinin istimalini tensip ettim. Cuma merasiminde Fatihin kıyafetine girmesini gayratabî buldum. Redingot veya İstanbul giyebileceğini; askerî üniformanın bittabi mevzuubahs olamayacağını bildirdim. Neşrolunacak beyannamede Vahdettinin ismi zikrolunmaksızın sabık halifenin şahsiyeti manevîyesinden ve zamanında düşülen derekeden bahsedilmesi lüzumlu olduğu mütalesinde bulundum.

Refet Paşadan, 20 Teşrinisani 1338 de aldığım şifre telgrafnamenin birinci maddesinde, Refet Paşa diyordu ki, Abdülmecit Efendinin 29 Rebiülevvel tarihli muharreratı zirinde (**Halifei Resulüllâh** Hâdimülharemeynişşerifeyn cümlesinin altında Abdülmecit bin Abdülaziz Han) imzası kullanılmıştır.

Efendiler, yaptığımız ikazı hüsnü telâkki ettiğini ifade eylemiş olan Abdülmecit Efendi (halifei müslimin) yerine (Halifei resulullah) ve babasının ismi münasebetile (han) unvanlarını kullanmaktan men'i nefsedememiştir. Birtakım mütalesalardan sonra da Vahdettin hakkındaki beyanattan sarfınazar ettiğini ve çünkü "âharın ef'ali rediesini mevzuubahs etmek suretile bile olsa, bu kabîl beyanatın meslek ve seciyesine giran geleceğinin derkâr bulunduğunu" bildirmiş. Bu husus, telgrafnamenin ikinci maddesinde münderîç idi. Telgrafnamenin üçüncü maddesini, benim, Meclis Reisi sıfatile kendisine, hilâfete intihap olunduğunu tebliğ eden telgrafnameme yazdığı cevap teşkil ediyordu. Bu cevabın serlevhası "Ankarada Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşür Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diye şahsıma hitap halinde idi. Dördüncü maddede, âlemi islâma tebliğ edeceği beyanname sureti vardı. Bu beyannamenin yazıldığı İstanbul; (Darülhilâfetü'laliye) olduğu da itina ile mukayyet bulunuyordu.

21 Teşrinisani 1338 tarihli bir telgrafta; (halifei resulullah) yerine evelce bildirdiğimiz gibi (halifei müslimin) denilecektir dedik. Kendisine, hilâfeti tebliğ eden telgrafnamemize vereceği cevabın şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet

e) Bildiride yukarıda belirtilenlerden başka, siyasî sayılabilecek hiç bir görüş ve düşünce ileri sürülmiyecektir.

19 Kasım 1922 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendiye: "Türkiye Devletinin egemenliğini kayıtsız şartsız milletin elinde bulunduran Anayasa uyarınca yürütme erki ve yasama yetkisi kendisinde belirilmiş ve toplanmış bulunan milletin tek ve gerçek temsilcilerinden kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasım 1922 tarihinde oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve ilkelere göre Yüksek Meclisçe 18 Kasım 1922 tarihinde yapılan oturumda halifelîğe seçilmiş olduğunı" bildirdim (Belge 265).

19 Kasım 1922 tarihli bir şifre telgrafla Refet Paşa, yazdığımız telgraflara karşılık veriyordu; Abdülmecit Efendi, imza üstünde Müslümanların halifesi ve **hâdimülharemeyn*** sanının bulunması ve Cuma selâmlığında hil'at** ve Fatihinki gibi bir **sarık** takınabileceğim ve bunun uygun olacağını düşündüğünü söylemiş. Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildiride bulunacak noktalar üzerinde belirttiği düşüncesinde ise, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemek istemediğini bildirmiş ve bildirinin İstanbul gazetelerinde yayımlanmasında Türkçesile birlikte bir de Arapça örneğinin yayımlanmasını düşündüğünü söylemiş (Belge 266).

Refet Paşaya makina başında 20 Kasım 1922 günü verdiğim karşılıktaki; Müslümanların halifesi sanıyla birlikte "Hâdimülharemeynişşerifeyn" deyiminin kullanılmasını uygun buldum. Cuma töreninde Fatihin kılığına girmesini anormal buldum. Redingot ya da İstanbul giyebileceğini; askerî üniformanın elbette söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayınlanacak bildiride Vahdettinin adı anılmaksızın eski halifenin tinsel kişiliğinden ve zamanında düşülen kötü durumlardan sözedilmesi gerekli olduğunu bildirdim.

Refet Paşadan, 20 Kasım 1922 de aldığım şifre telgrafın birinci maddesinde, Refet Paşa diyordu ki, Abdülmecit Efendinin 29 Rebiülevvel**** tarihli yazısının altında (Peygamberin Halifesi ve Mekke ve Medineye hizmet eden deyiminin altında Abdülaziz Han oğlu Abdülmecit) diye imza atılmıştır.

Efendiler, yaptığımız uyarıyı iyi karşılamış olduğunu söylemiş olan Abdülmecit Efendi (Müslümanların Halifesi) yerine (Peygamberin yerine geçen kimse) ve babasının ismi dolayısıyla (han) sanı kullanmaktan kendini alkoyamamıştır. Birtakım düşünceler ileri sürdükten sonra da Vahdettin'den sözetmekten vazgeçtiğini ve çünkü "başkalarının kötü işlerini sözkonusu yapmak yoluyla bile olsa, bu gibi sözlerin kendi tutum ve karakterine ağır geleceğinin bilindiğini" yazılı idi. Telgrafın üçüncü maddesini, benim, Meclis Başkanı olarak kendisine, halifelîğe seçildiğini bildiren telgrafıma verdiği karşılık oluştuyordu. Bu karşılığın başlığı "Ankarada Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diye doğrudan doğruya bana yönelikti. Dördüncü maddede, Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildirinin örneği vardı. Bu bildirinin yazıldığı İstanbul; "Yüce Halifelik Yurdu" olduğu da özenle yazılmış bulunuyordu.

21 Kasım 1922 tarihli bir telgrafta; (Peygamber halifesi) yerine önce bildirdiğimiz gibi (Müslümanların halifesi) denilecektir dedik. Kendisine, halifelîği bildiren telgrafımıza vereceği karşılığın bana değil, Türkiye Büyük Millet Mec-

* Mekke ve Medineye hizmet eden

** Özel biçimde bir kaftan

*** O döneme özgü resmî sivil giysiler

**** 29 Kasım

Abdülmeccit Efendi, babasının adı dolayısıyla olsa da "Han" sanından vazgeçmiyor

Abdülmeccit Efendi, babasının adı münasebetile de olsa "Han" unvanından vazgeçmiyor

Meclisi Riyasetine olmasını ihtar ettik. Muharrer atında, siyâsi, umumî hususlara şamil kelimeler olduğundan ve bunlardan ihtiraz lüzumundan bahsettik.

Efendiler, ehemmiyetsiz teferruat gibi telâkki edilmesi pek mümkün olan bu izahatımla işaret etmek istediğim esaslı nokta şudur: Ben, saltanatı şahsiyenin ilgasından sonra; başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lâzımgelen hilâfetin de, mülga olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telâffuzunu tabii buluyordum. Halife intihap olunan Abdülmecit Efendinin, bu hakikatten büsbütün gafil olduğu iddia olunamaz. Bahusus, kendisinin halife unvanile icrayı saltanatı esbap ve şeraitini ihzar ve temin edebileceklerini tahayyül edenlerin mevcudiyeti düşünülürse; muhatabımızın ve tabii taraftarınının saffet ve gafletine zahip olmak asla caiz olamazdı.

Şimdi arzu buyurursanız, halife intihabı münasebetile Meclisin 18 Teşrinisani 1338 günü haftı celselerinde geçen müzakeratı hakkında kısa bir fikir vereyim.

Mecliste meseleyi çok ciddî ve mühim telâkki edenler vardı ve bahusus hoca efendiler kendi ihtisaslarına müteallik bir mevzu bulduklarından çok dikkatli ve müteyakkız idiler. Bir halife kaçmış.. onu haletmek, yenisini intihap eylemek.. Sonra yenisini İstanbulda bırakmayıp Ankaraya getirmek.. milletin ve devletin yakından başına geçirmek.. Hulâsa; halifenin firarı yüzünden Türkiyede, bütün âlemi islâmda teşevvüş vukua gelmiş veyahut gelecekmış.. onun için tedbirler alınmalı imiş.. tarzında mütaalealar, endişeler dermeyeran olunuyordu.

Bazı hatipler de, halife olacak zatın sıfatının, salâhiyetinin ne olacağını tesbit lüzumundan bahsediyorlardı.

Ben de, müzakere ve münakaşaya iştirak ettim. Beyanatımın ekseri, dermeyeran edilen mütaaleata, cevap mahiyetinde idi. Söylediklerimin esasları şu cümlelerde mündemîç bulunuyordu:

"Mevzuubahs meseleyi çok münakaşa ve tahlil etmek mümkündür. Fakat, münakaşat ve tahlilâtta ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar müşkülât ve teahhurata uğrarız. Yalnız şu noktaya nazarı dikkati celbederim; bu Meclis, Türkiye halkının Meclisidir. Bu Meclisin sıfat ve salâhiyeti yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatına ve mukadderatına şamil ve nâfiz olabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün âlemi islâma şamil bir kudret iktisap edemez Efendiler! Türk milleti ve onun mümessillerinden mürekkep olan Meclisimiz, kendi mevcudiyetini, halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir. Efendiler! Bundan dolayı âlemi islâmda teşevvüş varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi manasız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor.

Bu sözüme itiraz eden bir zata cevap verdim, alenen dedim ki:

- Sen yalan söyleyebilirsin, müstaitsin!

Efendiler, dağdağaya mahal olmadığımı izahattan sonra beyan ettim ki, bizim, cihan nazarında en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Makamı hilâfet tahtı esarete olabilir. Halife namını taşıyanlar ecnebîlere iltica edebilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve herşeyi yapmaya teşebbüs edebilirler. Fakat, yeni Türkiyenin tarzı idaresini, siyasetini, kuvvetini kat'iyen sarsamazlar.

lisi Başkanlığına gönderilmesi konusunda uyardık. Yazdıklarında, politik ve genel konuları içeren kelimeler olduğundan ve bunlardan sakınması gerektiğinden söz ettik.

Efendiler, kolaylıkla önemsiz ayrıntılar sayılabilecek bu açıklamalarım ile belirtmek istediğim temel nokta şudur: Ben, kişisel egemenliğin kaldırılmasından sonra; başka sanla eş nitelikte bir makamdan başka birşey olmaması gereken halifelik kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun, söylenmesi için uygun zaman ve fırsatı beklemeyi doğal sayıyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendinin, bu gerçeği hiç anlamadığı ileri sürülemez. Özellikle, kendisinin halife sanıyla padişahlık yapması için gerekli ortam ve koşulları hazırlayıp sağlayabileceklerini hayal edenlerin bulunduğu düşünülürse; onun ve doğal yandaşlarının saf ve gafil olduklarını sanmak hiç de doğru olmazdı.

Şimdi isterseniz, halife seçimi dolayısıyla 18 Kasım 1922 Meclisin günü gizli oturumlarındaki görüşmeler hakkında kısa bir bilgi vereyim.

Mecliste işi çok ciddî ve önemli sayanlar vardı ve özellikle hoca efendiler kendi uzmanlıklarıyla ilgili bir konu bulduklarından çok dikkatli ve uyanık idiler. Bir halife kaçmış.. onu halifelikten çıkarmak, yenisini seçmek... Sonra yenisini İstanbulda bırakmayıp Ankaraya getirmek.. milletin ve devletin yakından başına geçirmek.. Kısacası; halifenin kaçması yüzünden Türkiyede, bütün Müslümanlık dünyasında kargaşa çıkmış ya da çıkacakmış.. onun için önlemler alınmalı imiş.. yollu düşünceler, kaygılar ileri sürülüyordu.

Kimi konuşmacılar da, halife olacak kişinin niteliğinin, yetkisinin ne olacağını saptanması gereğinden sözediyorlardı.

Ben de, görüşme ve tartışmaya katıldım. Sözlerimin çoğu, ileri sürülen düşüncelere, karşılık niteliğinde idi. Söylediklerimin ana çizgileri şu cümlelerde toplanıyordu:

"Sözkonusu sorun çok tartışılabilir ve çok irdelenebilir. Ama, tartışmalarla ve irdellemelerle gecikmelere uğrarız. Yalnız şu noktaya dikkati çekerim; bu Meclis, Türkiye halkının Meclisidir. Bu Meclisin niteliği ve yetkisi yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatını ve kaderini içerebilir ve kapsayabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün Müslümanlık dünyasını kapsayan bir güç elde edemez Efendiler!. Türk milleti ve onun temsilcilerinden kurulu olan Meclisimiz, kendi varlığını, halife sanını taşıyan veya taşıyacak olan bir kişinin eline veremez ve vermeyecektir Efendiler!. Bundan dolayı Müslümanlık dünyasında kargaşa varmış ya da olacakmış. Bunların hepsi anlamsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor.

Bu sözüme kabul etmeyen bir kişiye karşılık verdim, açıktan açığa dedim ki:

- Sen yalan söyleyebilirsin, yaradılıştan yatkınsın buna..

Efendiler, gürültü patırtıya yer olmadığını açıkladıktan sonra dedim ki, bizim, dünya karşısındaki en büyük gücümüz ve erkimiz, yeni biçim ve niteliğimizdir. Halifelik makamı tutsaklık altında olabilir. Halife adını taşıyanlar yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler birlik olabilirler ve her şeyi yapmaya girişebilirler. Ama, yeni Türkiyenin yönetim biçimini, politikasını, gücünü hiç mi hiç sarsamazlar.

Türkiye halkının bilâkaydüşart hakimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve kat'iyetle tekrar ediyorum. Hakimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve delâlette iştirak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin mukadderatında müşareket sahibi olamaz. Millet, buna kat'iyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir millet vekili bulunamaz. Binaenaleyh, firarî halifeyi hal, yenesini intihap ve bu mevzua müteallik bütün muamelâta söylediğim noktai nazarlar dahilinde hareket zarurîdir. Başka türlüüne kat'iyen imkân yoktur."

Muhterem Efendiler, biraz münakaşalı ve gürültülü olmakla beraber Meclisin ekseriyetile, yapılacak muamele üzerinde mutabakat husul buldu. Ondan sonraki, netice de malûmu âlileri oldu.

Saltanatın lâğvı üzerine İstanbulda hükûmet unvanını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalar ve rüfekasının saraya istifalarını nasıl verdiklerinden; İstanbul idaresini tanzim için verdiğimiz evamir ve talimattan da bahsederek heyeti aliyenizi yormayı faydalı bulmuyorum.

Lozan Konferansı içtimali umumîsi 21 Teşrinisani 1338 tarihinde vukubulmuştur. Bu konferansta Türkiye Devletini İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Meb'usu Hasan Bey ve Sinop Meb'usu Rıza Nur Bey, İsmet Paşanın riyasetindeki heyeti murahhasayı teşkil ediyordu.

Heyeti murahhasamız, Teşrinisani 1338 iptidalarında, Lozana gitmek üzere Ankaradan müfarakat etti.

Efendiler, iki devirden ibaret olup sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve neticesi dünyanın malûmu bulunan bir keyfiyettir.

Bir müddet, Ankarada, Lozan Konferansı müzakeratını takip ettim. Müzakereler hararetili, münakaşalı cereyan ediyordu. Türk hukukunu tasdik eder müsbet netayiç görülmüyordu. Ben, bunu, pek tabîi buluyordum. Çünkü, Lozan sulh masasında mevzuubahs edilen mesail, üç, dört senelik yeni devreye ait ve münhasır kalmıyordu. Asırlık hesaplar rü'yet olunuyordu. Bukadar eski, bukadar karışık, bukadar mülevves hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, malûmdur ki, yeni Türk Devletinin istihlâf ettiği Osmanlı Devleti uhudu atika namı altında birtakım kapitülasyonların zebunu idi. Hıristiyan anasır birçok imtiyazlara ve istisnaiyetlere malik bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan ecnebîlere hakkı kazasını tatbik edemezdi; Osmanlı tebaasından aldığı vergiyi ecnebîlerden almaktan memnu bulunuyordu; devletin hayatını kemiren, kendi dahilindeki anasır hakkında tedbir almaktan menedilirdi.

Osmanlı Devleti, kendisini tesis eden, unsuru aslînin Türk milletinin insanca yaşamasını temin edecek esbaba da tevessülünden menedilmişti; memleketi imar edemez, şimendifer yaptıramaz, hatta mektep yaptırmakta serbest değildi; bu gibi ahvalde derhal ecanip müdahale ederdi.

Osmanlı hükümdarları ve mukarripleri, debdebe ve darat içinde hayatlarını temin için memleket ve milletin bütün menabii servetini kuruttuktan başka, milletin her türlü menafiiini hasretmek ve devletin haysiyet ve şerefini feda eylemek suretile birçok istikrazlar yapmışlardı. Okadar ki, devlet bu istikrazların faizlerini ödiyemeyecek hale gelmiş, cihan nazarında müflis addolunmuştu.

Türkiye halkının kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olduğunu bir defa daha ve kesinlikle tekrar ediyorum. Egemenlik, hiçbir anlamda, hiçbir biçimde ve hiçbir renkte ve belirtide ortaklık kabul etmez. Sanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin kaderinde ona ortak olamaz. Millet, buna kesinlikle izin veremez. Bunu önerecek hiçbir millet vekili bulunamaz. Bunun için kaçak halifeyi halifelikten çıkarmak, yenisini seçmek ve bu konuyla ilgili bütün işlemlerde söylediğim ilkelere uymak zorunludur. Başka türlü hiçbir şey yapılamaz."

Muhterem Efendiler, biraz tartışmalı ve gürültülü olmakla birlikte Meclisin çoğunluğuyla, yapılacak işlemler üzerinde görüş birliğine varıldı. Ondan sonraki, sonucu da biliyorsunuz.

Saltanatın kaldırılması üzerine İstanbulda hükûmet adını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalar ve arkadaşlarının görevden çekilme yazılarını saraya nasıl verdiklerinden; İstanbulun yönetimini düzenlemek için verdiğimiz emirler ve direktiflerden de söz ederek yüksek topluluğunuzu yormayı yararlı bulmuyorum.

Lozan Konferansı genel toplantısı 21 Kasım 1922 tarihinde yapılmıştır. Bu konferansta Türkiye Devletini İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Meb'usu Hasan Bey ve Sinop Meb'usu Rıza Nur Bey, İsmet Paşanın başkanlığındaki Delege Kurulu oluşturuyordu.

Delege kurulumuz, Kasım 1922 başlarında, Lozana gitmek üzere Ankaradan ayrıldı.

Efendiler, iki dönemli olup sekiz ay süren Lozan Konferansı ve sonucu dünyaca bilinmektedir.

Bir süre, Ankarada, Lozan Konferansı görüşmelerini izledim. Görüşmeler, ateşli, tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan olumlu sonuçlar görülmüyordu. Ben, bunu, pek doğal buluyordum. Çünkü, Lozan barış masasında sözkonusu edilen sorunlar yalnız, üç, dört senelik yakın geçmişe bağlı ve bununla sınırlı kalmıyordu. Yüzyıllık hesaplar görülmüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bukadar bulaşık hesapların içinden çıkmak, elbette, okadar engelsiz ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, bilinir ki, yeni Türk Devletinin yerini aldığı Osmanlı Devleti eski antlaşmalar adı altında birtakım kapitülasyonların tutsağı idi. Hıristiyan unsurların birçok ayrıcalıkları ve öncelikleri vardı. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan yabancılara yargılama yetkisini uygulayamazdı; Osmanlı uyruklarından aldığı vergiyi yabancılardan almaktan yasaklanmış bulunuyordu; devletin canını kemiren, kendi içindeki unsurlara karşı önlemler almaktan yasaklanırdı.

Osmanlı Devleti, kendisini kuran, temel ögenin Türk milletinin insanca yaşamasını sağlayacak yollara başvurmaktan da yasaklanmıştı; memleketi bayındırlaştıramaz, demiryolu yaptıramaz, okul yaptırmakta bile özgür değildi; bu gibi durumlarda hemen yabancılar işe karışırdı.

Osmanlı padişahları ve yakınları, büyük görkemler içinde yaşamlarını sağlamak için memleket ve milletin bütün varlık kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü gelirini karşılık göstererek ve devletin haysiyet ve onurunu ayaklar altına alarak birçok borçlanma anlaşmaları yapmışlardı. Okadar ki, devlet bu borçların faizlerini ödiyemeyecek duruma düşmüş, dünya gözünde iflas etmiş sayılmıştı.

Efendiler, varisi olduğumuz Osmanlı Devletinin dünya nazarında hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı; hukuku beynelmilelden hariç tanınmış, adeta sahabet ve vesayet altına alınmış bir mahiyette farzolunuyordu.

Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde, esasen asırların müterakim hesabı bizden sorulmamak lâzımgelirken bu hususta da, dünya ile karşı karşıya gelmek bize teveccüh etmişti. Millet ve memleketi hakikî istiklâl ve hakimiyetine sahip kılmak için bu müşkülât ve fedekârlığı da iktihâm etmek bizim üzerimize tahmil olunmuştu. Ben, neticenin behemehal müsbet olacağından emin idim. Türk milletinin mevcudiyeti için, istiklâli için, hakimiyeti için behemehal istihsal ve temine mecbur olduğu esasların, cihanca tasdik olunacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü, hakikatte, bu esaslar, kuvvet ve liyakatle filen ve maddeten istihsal edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten istihsal edilmiş olan hususların usulen ifade ve tasdikından başka bir şey değildi. Mutalebatımız, sarih ve tabîî haklarımızdı. Bundan başka, hukukumuzu muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en şayanı emniyet mesnedimiz, hakimiyeti milliyemizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi filen ispat eylemiş olduğumuz idi.

İşte, bu mülâhazalara binaen, konferansın cereyanını sükûnetle takip ediyor ve gösterdiği makûs vaziyetlere lüzumundan ziyade ehemmiyet atfetmiyordum.

Efendiler, saltanatın ilgası, hilâfet makamının salâhiyetsiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa gelmek, ahvali ruhiye ve temayülâtı fikriyeyi bir daha tetkik etmek mühimdi.

Bundan başka, Meclis son senesine dahil olmuş bulunuyordu. Yeni intihap münasebetine, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini siyasi bir fırkaya tahvil etmeye karar vermiştim. Sulh takarrür ettiği takdirde, cemiyet teşkilâtımızın, siyasi fırkaya inkilâbını lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat hasbihal etmeyi muvafık ve faydalı mütalea ediyordum. Zaferden sonra, talim ve terbiye ile iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte, bu maksatlarla, Garbî Anadolu'da bir seyahat icra etmek üzere 14 Kânunusani 1339 tarihinde Ankaradan hareket ettim.

Eskişehirden itibaren, İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesirde halkı münasip mahallerde toplayarak uzun hasbihallerde bulundum. Ahalinin, bana istedikleri gibi serbest sualler tevcih etmesini talep ettim. Sorulan suallere, cevap teşkil etmek üzere, altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim.

Muhterem Efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği hususattan nazarı dikkati celbeden noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı ve neticesi, hakimiyeti millîye ve makamı hilâfet ve bunların vaziyetleri ve münasebetleri ve bir de teşkil etmek niyetinde olduğum anlaşılacak siyasi fırka...

Lozan Konferansı müzakeratını, cereyan ettiği gibi, her yerde, hulâsa ediyordum. Neticenin müsbet olacağı hakkındaki kanaatimi de beyan ederek milletin müsterih olmasına çalışıyordum.

Hakimiyeti millîye ve makamı hilâfetin vaziyetleri ve münasebetleri ne oldu-

Efendiler, mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devletinin dünya gözünde hiçbir değeri, erdemi ve onuru kalmamıştı; uluslararası haklardan dışlanmış, sanki ona başkaları sahip çıkmış ve onu vesayet altına almış bir nitelikte sayılıyordu.

Geçmişteki yersiz hoşgörülerini, yanlıgıları yapan biz olmadığımız halde, aslında yüzyılların birikmiş hesapları bizden sorulmamak gerekirken bu konuda da, dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Millet ve memleketi gerçek bağımsızlık ve egemenliğe kavuşturmak için bu güçlüklerle ve özverilerle de katlanmak bizim üzerimize yüklenmişti. Ben, sonucun yüzdeyüz bizden yana olacağına güveniyordum. Türk milletinin varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için ne olursa olsun elde edip sağlamak zorunda olduğu ilkelerin, dünyaca tanınacağından hiç kuşku yoktu. Çünkü, gerçekte, bu ilkeler, güçle ve hakedilişle edimli olarak zâten elde edilmiş idi. Konferans masasında istediğimiz, gerçekte elde edilmiş olan konuların yöntemine göre yazılıp onanmasından başka bir şey değildi, istediklerimiz, açık ve doğal haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı koruyup sağlama almak için gücümüz de vardı; kuvvetimiz de yeterli idi. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız, millî egemenliğimize kavuşmuş ve onu edimli olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi uygulamalarla kanıtlamış olmamız idi.

İşte, bu düşüncelerle, Konferansın gidişini dinginlikle izliyor ve beliren tersliklere gereğinden çok önem vermiyordum.

Efendiler, saltanatın kaldırılması, halifelik makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından görüşmek, ruhsal durumlarını ve eğilimlerini bir daha incelemek önemli idi.

Bundan başka, Meclis son senesine girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla, Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneğini siyasi bir partiye dönüştürmeye karar vermiştim. Barış sağlanacak olursa, dernek örgütlerimizin, siyasi partiye dönüşmesini gerekli görüyordum. Bu konuda da halk ile yüz yüze konuşmayı uygun ve yararlı buluyordum. Zaferden sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte, bu amaçlarla, Batı Anadolu'da bir yolculuk yapmak üzere 14 Ocak 1923 tarihinde Ankaradan yola çıktım.

Eskişehirden başlayarak, İzmit, Bursa, Balıkesirde halkı elverişli yerlerde toplayarak uzun uzun görüştüm. Halkın, bana istedikleri gibi serbestçe sorular yöneltmesini istedim. Sorulan sorulara, karşılık olarak, altı saat, yedi saat süren konferanslar verdim.

Muhterem Efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği konulardan dikkati çeken noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı ve sonucu, millî egemenlik ve halifelik makamı ve bunların durumları ve ilişkileri ve bir de kurmak istediğim öğrenilen siyasi parti...

Lozan Konferansı görüşmelerini, olduğu gibi, her yerde, özetliyordum. Sonucun olumlu olacağı yolundaki kanımı bildirerek milletin kaygılanmamasına çalışıyordum.

Millî Egemenlik ve halifelik konumunun durumları ve ilişkilerinin ne olduğu

ğu hakkında, halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı.. Zira, Meclis 1 Teşrinisani 1336 tarihli kararile, hakimiyeti şahsiyeye müstenit şekli hükümetin 16 Mart 1336 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal eylediğini ilân ettikten sonra, birtakım Şükrü Hocalar "efkârı umumiyei islâmiye tereddüt ve ıstrabata düşmüştür" diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. "Hilâfet aynı hükümettir. Hilâfetin hukuk ve vezaifini iptal etmek hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir" davasını ortaya atmışlardı. Meclisin, milletin lâğvettiği saltanatı şahsiyeyi hilâfet makamında idame ve padişah yerine halife ikame etmek sevdasına düşmüşlerdi.

Filhakika, mürteci bir hizip, Karahisarî Sahip Meb'usu bulunan Hoca Şükrü imzasile "Hilâfeti Islâmiye ve Büyük Millet Meclisi" unvanile bir risale neşretti. Ankarada, 15 Kânunusani 1339 tarihinde intişar eden ve bütün Meclis azalarına tevzi edilen bu risaleden, İzmitte haberdar edildim. Risalenin üzerinde, sadece 1923 (1339) senesi yazılmıştı. Fakat risalenin daha, ben, Ankarada iken ihzar ve tab'olunduğu ve benim Ankaradan tarihi mufarakatim olan 14 Kânunusani 1339 gününün ferdası ortaya çıkarıldığı anlaşılmış idi.

Şükrü Efendi Hoca ve rüfekası (halife Meclisin, Meclis halifenindir) saf-satasile Millet Meclisini halifenin heyeti meşvereti ve halifeyi Meclisin ve dolayısıyla devletin reisi gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Efendiler, halife bulunan zatı, ümide düşürecek bazı sadakatkârane muameleler de calibi dikkat idi. Haflı olarak cereyan eden sadakatkârane muzaheret ise bizim haricen istidlal ettiklerimizden daha fazla imiş. Bu bapta bir fikir vermiş olmak için o sıralarda, İstanbul ve Trakyada memur ve mümessilimiz olan Refet Paşanın aynı tarihlerde halifeye Konya isminde bir at takdimi vesilesile kendi biraderi ve aynı zamanda yaveri Rifat Beye yazdığı bir şifre ile halifenin, seryaveri vasıtasile verdiği cevabı aynen arzedeceğim:

Şifre

Rifat Beye:

Konyayı Halife Hazretlerine takdim etmek için getirtmiştim. Yalnız halen ne halde olduğunu görmedim. Cesaretle bulunamıyorum. İstanbulda iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığım için Halife Hazretlerinin seryaverlerinden de hayvan tedariki hususunda isticale etmemelerini bunun için rica etmişim. **Hayvanın tarafı Hilâfetpenahilerinden takdim edilmesini lâtuflâhi telâkki ediyorum.** Büyük bir cür'etkârlık olacağını bilmekle beraber İstiklâl Muharebesinin tarihî bir hatırası olduğu için eski sâdik bir askerinin gazâ yadigârı olarak takdim ettiği Konyanın Halife Hazretleri tarafından lütfen kabulünü ve Halife Hazretlerinin en kalbî ve en ubudiyetkâr hislerle ellerini öptüğümün arz ve iblâğına tavassut etmelerini Seryaver Şekip Beyden rica ederim. **Konyayı ve bu şifreyi Seryaver Şekip Beye hemen teslim ediniz.**

Refet

Trakya Fevkalâde Mümessili Refet Paşa Hazretlerine

5/1/1923

Arzı hüremetkâranemdir.

Biraderi âlileri Rifat Beyin teslim eylediği telgrafnamei devletlerini Hilâfetpenah efendimize arz ve irae eyledim. Zâtı hazreti vekâletpenahi gerek teyit buyurulan **hissiyatı halisei müsadakatperveriden** ve gerek takdim kılınan Konya namındaki hayvandan dolayı hassaten mahzuz ve müteşekkîr kaldılar ve muazzez vatanumuzun muhafazai istiklâli gibi pek mukaddes ve ulvî bir maksadın istihsaline çalışan yüksek nasiyeler meyanında temayüz etmiş olan zatı valâlarının da ibrâzı hamaset ve fedakârî eyledikleri şehamet meydanlarından birine izâfeten tesmiye kılınan bu sevimli ve güzel ata malikiyetle mubahi oldular. Cenabı **Cebrail, Hazreti Fahri Kâinata (S.A.M.) tebliği risalet eylediği gibi zatı devletiniz de Halife Hazretlerine tebliği vekâlet buyurduğunuzdan dolayı vücudu âliniz kendilerine bütün hayatı güzêştelerinin en mes'ut ve müteyemmen bir hadisesini**

konusunda, halk merak ve kaygı duymakta haklı idi. Çünkü, Meclis 1 Kasım 1922 tarihli kararile, kişisel egemenliğe dayanan hükümet biçiminin 16 Mart 1920 tarihinden başlamak üzere ve sonsuza dek tarihe gömüldüğünü duyurduktan sonra, birtakım Şükrü Hocalar "Müslümanların kamu oyu kuşkululara ve sıkıntılara düşmüştür" diyerek birşeyler yapmaya koyuldular. "Halifelik demek hükümet demektir. Halifeliğin hak ve görevlerini ortadan kaldırmak hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir" savını ortaya atmışlardı. Meclisin, milletin kaldırdığı kişisel egemenliği halifelik makamında sürdürmek ve padişah yerine halifeyi koymak tutkusuna kapılmışlardı.

Gerçekten, gerici bir grup, Afyon Meb'usu Hoca Şükrü imzasile "İslâm Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi" adıyla bir broşür yayımladı. Ankarada, 15 Ocak 1923 tarihinde yayımlanan ve bütün Meclis üyelerine dağıtılan bu broşürü, İzmitte haber verdiler. Broşürün üzerinde, sadece 1339 senesi yazılmıştı. Ama broşürün daha, ben, Ankarada iken hazırlanıp basıldığı ve benim Ankaradan ayrıldığı tarih olan 14 Ocak 1923 gününün hemen ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmış idi.

Şükrü Efendi Hoca ve yoldaşları (halife Meclisin, Meclis halifenindir) gibi saçma bir sözle Millet Meclisini halifenin danışma kurulu ve halifeyi Meclisin ve dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Efendiler, halife bulunan kişiyi, umuda düşürecek bâzı içten bağlılık gösterileri de dikkati çekiyordu. Gizli olarak yapılan içten bağlılık gösterili arka çık-malar ise bizim görünüşe göre anlayabildiklerimizden çok fazla imiş. Bu konuda bir fikir vermiş olmak için o sıralarda, İstanbul ve Trakyada görevlimiz ve temsilcimiz olan Refet Paşanın o tarihlerde halifeye Konya adlı bir at sunması vesilesile kendi kardeşi hem de yaveri olan Rifat Beye yazdığı bir şifre ile halifenin, birinci başyaveri aracılığı ile verdiği karşılığı olduğu gibi bilginize sunacağım:

Şifre

Rifat Beye:

Konyayı Halife Hazretlerine sunmak için getirtmiştim. Yalnız şimdi ne durumda olduğunu görmedim. Çekiniyorum. İstanbulda iyi bir hayvan bulunmayacağını Halife Hazretlerinin başyaverlerinden de hayvan edinmek konusunda acele davranmamalarını bunun için rica etmişim. **Hayvanın Halife Hazretlerince beğenilmesini Allahın bir kayrası sayıyorum.** Büyük bir ataklık olacağını bilmekle birlikte Kurtuluş Savaşının tarihsel bir anısı olduğu gibi kendilerine içten bağlı eski bir askerinin savaş anma armağanı olarak sunduğu Konyanın Halife Hazretleri tarafından lütfen kabul edilmesini ve Halife Hazretlerinin en içten kulluk duygularıyla ellerini öptüğümün kendisine duyurulmasına aracılık etmelerini Başyaver Sekip Beyden rica ederim. Konyayı ve bu şifreyi Başyaver Sekip Beye hemen veriniz.

Refet

Trakya Olağanüstü Temsilcisi Refet Paşa Hazretlerine

5/1/1923

Saygıyla sunulur.

Değerli kardeşiniz Rifat Beyin verdiği telgrafınızı Halife Hazretleri efendimize sundum ve gösterdim. Peygamberin Yüksek Vekili hazretleri gerek yeniden bildirilen **içten bağlılık duygularından** ve gerek sunulan Konya adındaki hayvandan çok hoşlandılar ve bunu beğendikleri bir iyilik saydılar, ayrıca sevgili yurdumuzun bağımsızlığını korumak gibi pek kutsal ve yüce bir amacın elde edilmesine çalışan büyükler arasında seçkinleşmiş olan yüce kişiliğinizin de yiğitlik ve özveri gösterdikleri er meydanlarından birinin adını taşıyan bu sevimli ve güzel ata sahip olmakla övünç duydular. Yüce Cebrail,* Hazreti Fahri Kâinata (S.A.M.)** Allahın elçisi oluşunu bildirdiği gibi yüksek kişiliğiniz de Halife Hazretlerine Peygamberin vekili olduğunu bildirdiğiniz için yüksek varlığınız yaşadığı günlerin en mutlu ve kutlu bir olayını hep anımsatacaktır.

* Tanrının habercisi

** Peygamber Hazretleri (Ona Selâm Olsun)

daima ihtara vesile teşkil edecektir. Zâtı samilerinin bu muazzez hatıraya karışmış olmaları hasebile sık sık ve kemali muhabbetle tahattur buyurulacakları zaten derkâr iken bir de her gün bermutat bu esbi saba reftara binildikçe yâdi kıymetleri valâları tekekrür ve teceddüt edecektir. Şu satırlar ile Hilâfetpenah Efendimizin hissiyatı hakikîye muhalâsatkârane ve **kadirşinasenelerine** ne dereceye kadar tercüman olabildiğimi tayin edemem. Bunda muvaffak olamadıysam noksanımı zâtı devletlerine kendilerine bizzat ibraz ve irae buyurmuş oldukları âsarı muhabbet ve iltifâtı pederane daha evvelce cebrü tazmin etmiştir kanaatle müteselli olmuştum. Bilvesile ve binnihaye selâmu mahsusu zillüllâhî ve **ed'iyeyi hayriyeyi vekâletpenahîyi tebliğ ve tepsiir** ile kespi şeref ederek tekrimatı fatkâmın lütfu kabulünü rica eylerim Efendim Hazretleri.

7 Kânunusani 1339

Seryaver Şekip Hakkı

(Bu muhaberat ve mücamelâta, biz ancak hilâfetin ilgasından ve halife hânedanının memlekettten tardından sonra bittesadüf muttali olabildik).

Arzetmeliyim ki, Şükrü Efendi Hoca ve onun ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah unvanını taşıyan bir hükümdar yerine unvanı halife olan bir hükümdar koyarak beyanat ve müddeayatta bulunmuşlardı. Şu fark ile ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine dünyanın aktarı muhtelifesinde, kütleler halinde yaşayan, mütenevvi ırktan üç yüz milyonluk bir camiaya hükmü şamil bir hükümdardan ve onun vezaif ve salâhiyetinden bahsetmişlerdi. Bu islâmşümül muazzam hükümdarın eline, kuvvet olarak, üç yüz milyon ümmeti Muhammetten, yalnız, on, on beş milyon Türk halkını lütfetmişlerdi. Halife ismindeki hükümdar, "ümmelelerin muamelâtını tedvir ve umuru dünyevilerine ait ahkâmdan, menfaatlerine en ziyade tevaful eden tenfiz" edecekti. Bircümle müslümanların "hukukunu müdafaa edecek, umuru mesalihini nafiz bir azim ve irade ile" ihata eyliyecekti.

Halife ismindeki hükümdar; dünya yüzündeki üç yüz milyon ehli islâm arasında adaleti payidar edecek, hukuku âmmeyi gözetecek, emnü asayişini ihlâl edecek hadisata mâni olacak, ehli islâma ümmeyi saire tarafından vukuu muhtemel tecavüzata set çekecekti. Camiai islâliyetinin salâhını temine hâdim esbabı medeniye ve umraniyeyi ihzar ile mükellef bulunacaktı.

Muhterem Efendiler, bu kadar eçhel ve ahval ve hakayikî cihandan bu derece bihaber Şükrü Hoca ve emsalinin milletimizi iğfal için, ahkâmı islâmîye, diye neşrettikleri safsataların esasen tekrara değeri yoktur. **Fakat, bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek bin bir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, dahil ve hariçte mevcudiyeti, bizi, bu zeminde söz söylemekten, maatteessüf, henüz müstağni buldurmuyor. Beşeriyette, din hakkındaki ihtisas ve vukuf, her türlü hurafelerden tecerrüt ederek, hakikî ulûm ve fûnun nurlarile musaffa ve mükemmel oluncuya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesadüf olunacaktır.**

Şükrü Hocaların ne kadar manasız, mantıksız ve kabiliyeti icraiyeden mahrum efkâr ve ahkâm savurduklarını anlamamak için cidden, Hoca Efendi gibi Allahlık denilen mahlûkattan olmak lâzımdır.

Halife ve hilâfet, onların dediği gibi, sultası umum dünya müslümanlarına şamil olmak lâzım gelince, bütün mevcudiyetini ve menabii kuvvetini halifenin emrû nehyine hasretmekle Türkiye halkının omuzlarına tahmil edilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzımgelmez miydi?

Onların serdeyledikleri icabat ve ahkâma göre, halife namında hükümdar;

Yüce kişiliğiniz bu değerli anıya karışmış olması dolayısıyla sık sık ve büyük sevgiyle anıcağınız besbelli iken bir de her gün alışkanlık gereği bu sabah rüzgârı gibi yürüyen ata binildikçe sizin değerli anınız yinelenecek ve yenilenecektir. Şu satırlar ile Halife Hazretleri efendimizin değerbilir öz ve gerçek duygularını da ne ölçüde anlatabildiğimi kestiremem. Bunda başarılı olamadıysam eksikliği yüce kişiliğinize Halifenin kendisinin gösterdiği babaca sevgi ve okşayışlar önceden kapamıştır kanısıyla avunmaktayım. Bundan yararlanarak ve sonuç olarak Allanın gölgesinin özel selâmını ve Peygamber vekili hazretlerinin hayır dualarını size bildirmekten onur duyar, üstün saygılarımı, bir iyilik yapıp, kabul etmenizi rica ederim Efendim Hazretleri.

7 Ocak 1339

Başyaver Şekip Hakkı

(Bu yazışmaları ve karşılıklı sevgi gösterilerini, biz ancak halifeliğin kaldırılmasından ve halife soyundan olanların memlekettten çıkarılmasından sonra bir rastlantıyla öğrenebildik.)

Şunu bilginize sunmalıyım ki, Şükrü Efendi Hoca ve onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah sanımı taşıyan bir devlet başkanı yerine sanı halife olan bir devlet başkanı koyarak konuşmuşlar ve savlarda bulunmuşlardı. Şu fark ile ki, herhangi bir memleket ve milletin devlet başkanı yerine dünyanın dört bucağında, yığınlar halinde yaşayan, çeşitli soydan üç yüz milyonluk bir topluluğa sözü geçecek bir devlet başkanından ve onun görev ve yetkilerinden söz etmişlerdi. Bütün Müslümanlara egemen olacak bu devlet başkanının eline, kuvvet olarak, üç yüz milyon Muhammet ümmetinden, sadece, on, on beş milyon Türk halkını vermişlerdi. Halife adındaki devlet başkanı, "bütün Müslümanların işlerini yönetecek ve dünya işleri ile ilgili kurallardan, çıkarlarına en çok uyanı uygulayacak" idi. Bütün Müslümanların "haklarını koruyacak, bütün işlerine etkin bir kararlılıkla" el atacaktı.

Halife adındaki devlet başkanı; dünya yüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında adaleti sürdürecekti, kamu haklarını gözeticekti, güveni ve düzeni bozacak olayları önleyicekti, Müslümanlara başka dinden olanların yapabilecekleri saldırılara engel olacaktı. Müslüman topluluğun iyileşmesini sağlamaya yarayacak ıygarlık ve bayındırlık koşullarını hazırlamakla yükümlü bulunacaktı.

Muhterem Efendiler, bu kadar cahilin cahili ve dünyanın durum ve gerçeklerinden bu kadar habersiz olan Şükrü Hoca ve benzerlerinin milletimizi aldatmak için, Müslümanlık kuralları, diye yayımladıkları saçma sapan uydurmaların gerçekte yinelenicekti değeri yoktur. Ama, bunca yüzyıllarda olduğu gibi, bugün de, kavimlerin cehaletinden ve bağınazlığından yararlanarak bin bir türlü politik ve kişisel amaç ve çıkar sağlamak için dini araç ve aracı olarak kullanmaya kalkışanların, içeride ve dışarda bulunuşu karşısında, ne yazık ki biz şimdilik bu alanda konuşmamazlık edemeyiz. İnsanlarda, din konusundaki duygu ve bilgi, her türlü boş inanlardan sıyrılarak, gerçek bilim ve teknik ışıklarıyla arınıp ve olgunlaşmıcağa kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde rastlanacaktır.

Şükrü Hocaların ne kadar anlamsız, mantıksız ve uygulanabilmek niteliğinden yoksun düşünceleri ve kuramlar savduklarını anlamamak için gerçekten, Hoca Efendi gibi Allahlık denilen yaratıklardan olmak gerekir.

Halife ve halifelik sultasının, onların dediği gibi, bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olması gerekince, bütün varlığını ve güç kaynaklarını halifenin buyruklarına bağlamakla Türkiye halkının omuzlarına yüklenicekti yükün ne kadar ağır olacağını biraz olsun acıyarak düşünmek gerekmez miydi?

Onların ileri sürdükleri gerekçe ve kuramlara göre, halife denilen devlet başka-

Din oyunu aktörleri halifeyi islâmşümül bir hükümdar yapmak istiyorlardı

Din oyunu aktörleri halifeyi bütün Müslümanlara egemen devlet başkanı yapmak istiyorlardı

Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, hulâsa dünyanın her tarafındaki islâmların ve islâm memleketlerinin umurunda tasarruf sahibi olacaktır.

Bu hayalin, hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malûmdur. İslâm cemaatlerinin, birbirinden tamamen ayrı maksatlarla iftirak eyledikleri; Emevîlerin Endülüste, Alevilerin Mağrıpta, Fatımîlerin Mısırda, Abbasîlerin Bağdatta, birer hilâfet yani saltanat kurdukları ve hatta, Endülüste her bin kişilik bir cemaatin "bir emirülmüminini ile bir mimberi" olduğu Hoca Şükrü imzalı risalede dahi mezkûrdur.

Bu tarihî hakikatten tecahül ederek, hemen kâmilen ecnebî devletlerin tah-tı tabiiyetinde bulunan veya müstakil olan islâm milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar nasp ve tayin etmek aklü hakikat ile kabili telif olabilir mi? Bilhassa, böyle bir hükümdarın temini mevkii için, bir avuç Türkiye halkını hasrî tahsis etmek, onu, mahveylemek için tatbik olunagelen tedbirlerin en müessiri olmaz mıydı? "Halifenin vazifesi ruhanî değildir", "hilâfetin üssülesası kudreti maddiye ve kuvveti hükûmettir." diyenlerin, hilâfetin devlet, halifenin reisi devlet olduğunu ifade ve ispat ettikleri ve maksatlarının halife unvanında bir zatı, Türkiye Devletinin riyasetine geçirmek olduğu sühûletle kabili tefekkür idi.

Muhterem Efendiler, Şükrü Hoca Efendinin ve siyasetçi arkadaşlarının, maksadı siyasîlerini açıktan açığa izhar etmeyip, bunu, bütün âlemi islâma teşmil etmek istedikleri, dinî bir mesele halinde mevzuubahs eylemeleri; hilâfet oyuncağının, ortadan kaldırılmasını tesriden başka bir netice vermemiştir.

Hilâfet, meselesi hakkında, halkın tereddüt ve endişesini izale için, heryerde lüzumu kadar beyanat ve izahatla bulundum. Kat'î olarak ifade ettim ki, "milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelâtına, istiklâlîne, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Millet kendisi, kurduğu devleti ve onun istiklâlîni muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir!"

Millete anlattım ki, islâmşümül bir devlet tesis etmek vazifesile mükellef tahayyül edilen bir halifenin vazifesini ifa edebilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tâbi tutulamaz. Millet, buna razı olmaz! Türkiye halkı bu kadar azîm bir mes'uliyeti, bu kadar gayrimuntakî bir vazifeyi deruhde edemez.

Milletimiz, asırlarca, bu vahî noktai nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının miktarını biliyor musunuz? dedim. Suriyeyi, Irakı muhafaza etmek için, Mısırda barınabilmek için, Afrikada tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve netice ne oldu görüyor musunuz?! dedim.

Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu umum islâm umuruna tasarruf sahibi kılmak fikrinde olanlar, bu vazifeyi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on misli nüfustan mürekkep olan büyük islâm kütelerinden talep etmelidir. Yeni Türkiyenin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve sadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur.. başkalarına verebilecek bir zerre si kalmamıştır! dedim.

nı; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısacası dünyanın her yerindeki Müslümanların ve Müslüman memleketlerinin işlerinde dediğim dedik durumda olacaktır.

Bu rüyanın, hiçbir zaman gerçekleşmediği bilinir. Müslüman topluluklarının, birbirinden büsbütün başka amaçlarla ayrıldıkları; Emevîlerin Endülüste, Alevîlerin Mağrıpta*, Fatımîlerin Mısırda, Abbasîlerin Bağdatta, birer halifelik yani kişisel egemenlik kurdukları ve dahası, Endülüste her bin kişilik bir topluluğun "bir halifesi ile bir mimberi" olduğu Hoca Şükrü imzalı broşürde de yazılıdır.

Bu tarihsel gerçeği bilmezlikten gelerek, hemen hepsi yabancı devletlerin uyruğu olan ya da bağımsız olan Müslüman milletlere veya devletlere halife adı altında bir devlet başkanı atamak akılla gerçekle bağdaştırılabilir miydi? Özellikle, böyle bir devlet başkanının makamını korumak için, bir avuç Türkiye halkını bu işe bağlamak, onu, yok etmek yolunda uygulanagelen önlemlerin en etkilisi olmaz mıydı? "Halifenin görevi dinsel değildir", "halifelîğin temeli nesnel güç ve egemenlik erkidir." diyenlerin, halifelîğin devlet, halifenin devlet başkanı olduğunu söyleyip kanıtladıkları ve amaçlarının halife sanını taşıyan birini, Türkiye Devletinin başkanlığına geçirmek olduğu kolayca anlaşılabilir.

Muhterem Efendiler, Şükrü Hoca Efendinin ve politikacı arkadaşlarının, politik amaçlarını açıktan açığa belli etmeyip, bunu, bütün Müslüman dünyasının amacı gibi göstermeleri, dinî bir sorunmuş gibi söz konusu etmeleri; halifelik oyuncağının, ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

Halifelik konusunda, halkın kuşku ve kaygısını gidermek için, heryerde gereği kadar konuştum ve açıklamalar yaptım. Kesin olarak dedim ki, "Milletimizin kurduğu yeni devletin kaderine, işlerine, bağımsızlığına, sanı ne olursa olsun hiç kimseyi karıştırtamayız. Millet kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuzadek koruyacaktır."

Millete anlattım ki, bütün Müslümanları içine alan bir devlet kurmakla görevli imiş gibi sanılan bir halifenin görevini yapabilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç insanı, halifenin emri altına sokulamaz. Millet, bunu kabul edemez. Türkiye halkı bu kadar büyük bir sorumluluğu, bu kadar mantıksız bir görevi üstlenemez.

Milletimiz, yüzyıllarca, bu boş görüşlere oyuncak edildi. Ama ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını biliyor musunuz? dedim. Suriyeyi, Irakı korumak için, Mısırda barınabilmek için, Afrikada tutunabilmek için ne kadar insan öldü, bunu biliyor musunuz? Ve sonuç ne oldu görüyor musunuz? dedim.

Halifeyi, dünyaya meydan okutmak ve onu bütün Müslümanların işleri üzerinde tek söz sahibi kılmak düşüncesinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı insandan oluşan büyük Müslüman topluluklarından istemelidir. Yeni Türkiyenin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi canından ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur.. başkalarına verebilecek en küçük bir şeyi kalmamıştır! dedim.

* Kuzey Afrikada Mısırın batı sınırından Atlas Okyanusuna kadar olan Akdeniz kıyısı ülkeler

Hilâfet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini izale için verdiğim izahat

Halifelik konusunda halkın kuşku ve kaygılarını gidermek için yaptığım açıklamalar

Diğer bir noktayı da, halk nazarında tebarüz ettirmek için şu beyanatta bulundum: Bir an için farzedelim ki, dedim; Türkiye, mevzuubahs vazifeyi kabul etsin.. Bütün âlemi islâmı bir noktada tevhit ederek sevku idare etmek gâyesine yürüsün ve muvaffak dahi olsun! Pek âlâ ama, tahtı tabiiyet ve idaremi-ze almak istediğimiz, milletler, derlerse ki, bize, büyük hizmetler ve muavenetler yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat, biz müstakil kalmak istiyoruz. İstiklâl ve hakimiyetimize kimsenin müdahalesini muvafık görmeyiz! Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz!

O halde, Türkiye halkının bütün mesai ve fedekârlığı, sadece bir teşekkür ve dua almak için mi ihtiyar olunacaktır?!

Görülüyordu ki, bir hava ve heves için, bir vehmü hayal için, Türkiye halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilâfet ve halifeye vazife ve salâhiyet vermek fikrinin mahiyeti bundan ibaretti.

Efendiler, halka, sordum; bir devleti islâmiye olan İran veya Afganistan, halifenin herhangi bir salâhiyetini tanıır mı? tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü devletin istiklâlîni, milletinin hakimiyetini muhildir.

Millete, şunu da ihtar ettim ki, kendimizi, cihanın hâkimi zannetmek gafleti, artık devam etmemelidir. Hakikî mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanınamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felâketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!

Efendiler, İngiliz Müverrihlerinden Wels, iki sene evvel intişar eden, bir tarih yazdı. Eserinin son sahifeleri "dünya tarihinin müstakbel safhası" unvanı altında birtakım mütaaleatı ihtiva eder.

Bu mütaaleatta istihdaf olunan mesele;

"Un gouvernement federal mondial" "cihanşümül bir ittihadî hükûmet" tir.

Wels bu mephaste, cihanşümül bir ittihadî hükûmetin nasıl tesis olunabileceğini ve böyle bir devletin esaslı bazı fârik hatları hakkındaki tasavvurlarını serdediyor ve adaletin ve tek bir kanunun saltanatı altında küremiz nasıl bir halde bulunacaktır; bunu tahayyül ediyor.

Wels, "Bütün hakimiyetler, tek, bir hakimiyet içinde, izabe olunmazsa, milliyetlerin fevkinde bir kuvvet meydana çıkmazsa dünya mahvolacaktır" diyor ve "Hakikî devlet, asrî hayat şeraitinin bir zaruret haline getirdiği cihan hükûmeti müttehidesinden başka bir şey olamaz."; "Muhakkaktır ki insanlar, kendi icatları altında ezilmek istemezlerse er veya geç birleşmeğe mecbur olacaktırlar." mütaalealarında bulunuyor.

"Beşeriyetin tesanüdü hakkındaki, büyük hülyanın nihayet file çıkması için ne yapmak ve nenin önüne geçmek lâzım geleceği sahih olarak bilinmediği" ve "Mütecaviz bir siyaseti hariciye an'anesine malik olan devletlerin, cihanşümül bir ittifakî düvelî tarafından güçlkle temsil olunabileceği" de dermeyer ediliyor. Welsin "Avrupa ve Asyanın felâketleri ve müşterek ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki kısmındaki kavimlerin bir dereceye kadar birleşmesine medar olacaktır", "Olabilir ki, bir sıra kısmî ittihatlar, cihanşümül bir ittihadın husulüne takaddüm eder." mütaalealarını da kaydedeyim.

Efendiler, bütün beşeriyetin, tecrübe, malûmat ve tefekkürde teali ve tekemmül; huristiyanlıktan, müslümanlıktan, budizmden sarfınazar ederek basitleşti-

Başka bir noktayı da, halkın gözünde canlandırmak için şunları söyledim: Tutalım ki, dedim; Türkiye, sözkonusu olan görevi kabul etsin.. Bütün Müslüman dünyayı bir noktada birleştirerek yönetmeye yönelsin ve başarılı da olsun. Pek iyi ama, uyrukluğumuza ve yönetimimiz altına almak istediğimiz, milletler, derlerse ki, bize, büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Ama, biz bağımsız kalmak istiyoruz. Bağımsızlığımıza ve egemenliğimize kimsenin karışmasını uygun görmeyiz. Biz kendi kendimizi yönetebiliriz.

O halde, Türkiye halkının bütün çabaları ve özverileri, yalnız bir teşekkür ve dua almak için mi üstlenilmiş olunacaktır?

Görülüyordu ki, boş bir istek için, bir kuruntu ve düş için, Türkiye halkını yoketmek istiyorlardı. Halifelik ve halifeye görev ve yetki vermek düşüncesinin niteliği bundan başka bir şey değildi.

Efendiler, halka, sordum; bir Müslüman devleti olan İran veya Afganistan, halifenin herhangi bir yetkisini tanıır mı? tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü devletin bağımsızlığı, milletinin egemenliğini ortadan kaldıır.

Millete, şunu da hatırlattım ki, kendimizi, dünyaya egemen sanmak aymazlığı, artık sürmemelidir. Gerçek konumumuzu, dünyanın durumunu tanınamaktaki aymazlıkla, aymazlara uymakla milletimizi sürüklediğimiz yıkıntılar yetişir. Bile bile aynı acıklı durumu sürdüremeyiz.

Efendiler, İngiliz tarihçilerinden Wells, iki sene evvel yayımlanan, bir tarih yazdı. Yapıtının son sahifeleri "dünya tarihinin gelecekteki evresi" başlığı altında birtakım düşünceler içeriyor.

Bu düşüncelerde güdülen konu;

"Federal bir dünya devleti" dir.

Wells, bu bölümde, birleşik bir dünya devletin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin önemli ayırıcı niteliklerinin neler olacağı üzerindeki düşüncelerini ortaya atıyor ve adaletin ve tek bir kanunun egemenliği altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmaya çalışıyor.

Wells, "bütün egemenlikler, tek, bir egemenlik içinde eritilmezse, milliyetlerin üstünde bir güç yaratılmazsa dünya yok olacaktır" diyor ve "gerçek devlet, çağdaş hayat koşullarının bir zorunluk haline getirdiği dünya birleşik devletlerinden başka bir şey olamaz."; "kuşku yoktur ki insanlar, kendi ortaya çıkardıkları şeyler altında ezilmek istemezlerse er geç birleşmek zorunda kalacaklardır." diyor.

"İnsanlığın dayanışması ile ilgili, büyük düşün sonunda gerçekleşebilmesi için ne yapmak ve nenin önüne geçmek gerekeceği doğru olarak bilinmediği" ve "saldırgan bir dış politika geleneği olan devletlerin, bir dünya birleşik devleti tarafından güçlkle özömlenebileceği" de ileri sürülüyor. Wells'in "Avrupa ve Asyadaki yıkımlar ve ortak gereksinimler, belki dünyanın bu iki parçasındaki milletlerin bir ölçüde birleşmesine yardımcı olacaktır.", "olabilir ki, bir dizi bölgesel birleşmeler, dünya birliğinden önce gerçekleşir." yollu düşüncesini de burada belirteyim.

Efendiler, bütün insanlığın, deneyim, bilgi ve düşünişte yükselip olgunlaşması; huristiyanlıktan, müslümanlıktan, budizmden vazgeçerek yalnızlaştırılmış ve

rilmiş ve herkes için anlaşılacak hale konulmuş âlemşümül saf ve lekesiz bir dinin teessüsü ve insanların şimdiye kadar kavgalar, levsiyat, kaba arzu ve iştiha-lar arasında bir sefaletanede yaşamakta olduklarını kabul ederek bütün vücutları ve zekâları zehirliyen ufunet tohumlarına galebe etmeye karar vermesi gibi şeraitin husulünü müstelzim olan bir "cihanşümül ittihadı hükûmeti" tahayyülünün tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz.

Ru tasavvur ve tahayyüle kısmen müşabih bir hayal, hilafetçileri ve pan islâmizm taraftarlarını - Türkiyeye musallat olmamaları şartile - memnun etmek için bizde de tasvir edilmişti.

Tasvir olunan nazariye şu idi: Avrupada, Asyada, Afrikada ve sair kıt'alarda yaşayan islâm heyeti içtimaiyeleri, istikbalde, herhangi bir gün, irade ve arzularını istimal ve tabika iktidar ve serbesti kespederler; o zaman lüzumlu ve faydalı görürlerse, asrın icabatına muvafık bir surette birtakım itilâf ve itihat noktaları bulabilirler. Şüphesiz, her devletin, her heyeti içtimaiyenin, birbirinden tatmin ve temin edeceği ihtiyaçları vardır. Müteakabil menfaatleri mevcuttur. Bu mutasavver müstakil islâm hükûmetlerin sahibi salâhiyet murahhasları bir araya gelip bir kongre yaparlar ve filân ve filân ve filân islâm devletler arasında şu veya bu münasebetler teessüs etmiştir. Bu münasebatı müşterek muhafaza ve bu münasebatın tazaammun eylediği şerait dahilinde müttehiden hareketi temin için bütün islâm devletlerin murahhaslarından mürekkep bir meclis teşekkül edecektir. İttihat eden islâm devletler bu meclisin reisi tarafından temsil olunacaktır derlerse, işte o zaman, isterlerse, o "islâmşümül ittihadî hükûmet"e hilâfet ve müşterek meclisin makamı riyasetine intihap olunacak zata da halife unvanı verirler. Yoksa, herhangi bir islâm devletinin, bir zâta, bütün islâm dünyası umurunun tedvir ve temsilîyetini salâhiyetini vermesi akıl ve mantığın hiçbir vakit kabul edemeyeceği bir keyfiyettir.

Efendiler, hilâfet ve din meselelerine meşgul olduğu sıralarda, efkârı umumîye ve bilhassa efkârı münevvere için, Teşkilâtı Esasiye Kanununda bir noktani ukte teşkil ettiğine muttali olduk. Cumhuriyet ilânından sonra da, kanunda, aynı ukte muhafaza edildikten başka, ukte teşkil edecek ikinci bir noktanın daha, ithal edildiğini görenler, taaccüplerini gizlememişlerdi ve elyevm gizlememekteler.

Bu noktaları izah edeyim: 20 Kânunusani 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun (7 nci) ve 21 Nisan 1340 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun (26 ncı) maddesi Büyük Millet Meclisinin vezaifinden bâhistir.

Maddenin başında, Meclisin ilk vazifesi olmak üzere, "ahkâmı şer'iyenin tenfizi" vardır. İşte, bunun nasıl bir vazife ve ahkâmı şer'iyeden maksadın ne olduğunu anlamakta tereddüde düşenler vardır. Çünkü Büyük Millet Meclisinin, mezkûr maddede, "kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası ve ilâ..." zikir ve tadat olunan vezaifi o kadar şümüllü ve vazıhtır ki, "ahkâmı şer'iyenin tenfizi" diye ayrıca ve müstakillen bir klişenin mevcudiyeti zait görülmektedir. Çünkü, şeri demek kanun demektir. Ahkâmı şer'ie demek, ahkâmı kanuniye demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlü, asrî hukuk telâkkiye tabii kabili telif değildir. Bu böyle olunca, "ahkâmı şer'ie" tabirile kastolunan mana ve medlûlün büsbütün başka bir şey olması icap eder.

herkes için anlaşılacak duruma getirilmiş katıksız ve lekesiz bir dünya dininin oluşması ve insanların şimdiye kadar kavgalar, pislikler, kaba istek ve eğilimler arasında bir yoksullar evinde yaşamakta olduklarını kabul ederek bütün varlık ve kafaları zehirleyen iltihap tohumlarını ortadan kaldırmaya karar vermesi gibi koşulların oluşmasını gerçekleştirecek olan bir "birleşik dünya devleti" düşününün tatlı birşey olduğunu yadsıyacak değiliz.

Buna biraz yakın bir düş, hilafetçilerin ve Müslüman birliği kurmak isteyenlerin - Türkiyeye tebelleş olmamaları koşulu ile - gönüllerini hoş etmek için bizde de ortaya atılmıştı.

Ortaya atılan kuram şu idi: Avrupada, Asyada, Afrikada ve başka anakalarda yaşayan Müslüman topluları, gelecekte, herhangi bir gün, irade ve isteklerini kullanıp uygulama gücünü ve özgürlüğünü kazanırlarsa; o zaman gerekli ve yararlı görürlerse, çağın koşullarına uygun nitelikte birtakım uzlaşma ve birleşme ilkeleri bulabilirler. Elbette, her devletin, her toplumun, birbirinden alacağı ve sağlayacağı gereksinimleri vardır. Karşılıklı çıkarları vardır. Tasarlanan bu bağımsız Müslüman devletlerin yetkili delegeleri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve falan ve falan ve falan Müslüman devletler arasında şu veya bu ilişkiler kurulmuş olur. Bu ortak ilişkileri korumak ve ilişkilerin gerektirdiği koşullar içinde birlikte iş görmeyi sağlamak için bütün Müslüman devletlerin delegelerinden oluşan bir meclis kurulur. Birlik kuran Müslüman devletler bu meclisin başkanı tarafından temsil olunacaktır derlerse, işte o zaman, isterlerse, o "Birleşik Müslüman devletine" halifelik ve ortak meclisin başkanlığına seçilecek kişiye de halife sanı verirler. Yoksa, herhangi bir Müslüman devletinin, bir kişiye, bütün Müslüman dünyasının işlerini yönetip yürütme yetkisi vermesi akıl ve mantığın hiçbir vakit kabul edemeyeceği bir şeydir.

Efendiler, halifelik ve din sorunlarıyla uğraşıldığı sıralarda, halkın ve özellikle aydınların kafasında, Anayasadaki bir konunun düğümlenip kaldığını öğrendik. Cumhuriyet ilân edildikten sonra da, kanunda, bu düğüm kaldıktan başka, düğüm olacak ikinci bir noktanın daha, konulduğunu görenler, şaşkınlıklarını gizlememişlerdi ve bugün de gizlememekteler.

Bu noktaları açıklayayım; 20 Ocak 1921 tarihli Anayasanın 7 nci ve 21 Nisan 1924 tarihli Anayasanın 26 ncı maddesi Büyük Millet Meclisinin görevlerini saptar.

Maddenin başında, Meclisin ilk görevi olarak, "şer'î kuralların yürütülmesi" vardır. İşte, bunun nasıl bir görev olduğunu ve şer'î kurallar teriminin kavramının ne olduğunu anlamakta duraksayanlar vardır. Çünkü Büyük Millet Meclisinin, sözü geçen maddede, "yasaları yapmak, değiştirmek, yorumlamak, kaldırmak vb. gibi" belirtilip sayılan görevleri o kadar geniş ve açıktır ki, "şer'î kuralların yürütülmesi" diye bir klişenin ayrıca bulunması gereksiz görülmektedir. Çünkü, şer'î demek kanun demektir. Şer'î kurallar demek, kanun hükümleri demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlü, çağdaş hukuk anlayışıyla bağdaşmaz. Bu böyle olunca, "şer'î kurallar" deyişimiyle anlatılmak istenen anlam ve kavramın büsbütün başka bir şey olması gerekir.

Efendiler, ilk Teşkilâtı Esasiye Kanununu ihzar edenlere bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, "ahkâmı şer'îye" tabirinin bir mü-nasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı. Fakat, bu tabirden, kendi zuumla-rınca, bambaşka mana tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı.

İkinci nokta, Efendiler, yeni Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikinci maddesi-nin başında.. "Türkiye Devletinin dini, dini islâmdır." cümlesidir.

Bu cümle daha, Teşkilâtı Esasiye Kanununa geçmeden çok evvel, İzmitte, İstanbul ve İzmit erbabı matbuatile uzun bir mülâkat ve hasbıhalimiz esnasın-da, muhataplarımdan bir zâtn, şu sualine maruz kaldım: "Yeni hükûmetin di-ni olacak mı?"

İtiraf edeyim ki, bu suale muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Sebe-bi, pek kısa olması lâzım gelen cevabın o günkü şeraite göre ağzımdan çıkma-sını henüz istemiyordum. Çünkü, tebası meyanında edyanı muhtelifeye mensup anasır bulunan ve her din mensubu hakkında adilâne ve bitarafane muamele-de bulunmaya ve mahkemelerinde tebaası ve ecanip hakkında siyanen tatbiki adaletle mükellef olan bir hükûmet, hürriyeti efkâr ve vicdana riayete mecbur-dur. Hükûmetin; bu tabîî sıfatının, şüpheli mana atfına sebep olacak sıfatlarla takyit edilmesi elbette doğru değildir.

"Türkiye Devletinin resmî dili Türkçedir." dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükûmetle muamelâtı resmîyede, Türk dilinin cari olması lüzumunu her-kes tabîî bulur. Fakat, "Türkiye Devletinin dini, dini islâmdır." cümlesi aynı su-retle mi tefehhüm ve kabul edilecektir? Bu, bittabi, izah ve tefsire muhtaçtır.

Efendiler, gazeteci muhatabımın sualine; hükûmetin dini olamaz! diyeme-dim. Aksini söyledim.

- Vardır Efendim; islâm dinidir, dedim. Fakat, derakap "islâm dini hürri-yeti efkâra maliktir." cümlesile cevabımı tavzih ve tefsir lüzumunu hissettim.

Demek istedim ki, hükûmet, efkâr ve vicdana riayetle mukayyet ve mükel-lef olur.

Muhatabım, verdiğim cevabı, şüphesiz, makul bulmadı ve sualini şu tarz-da tekrar etti: "Yani hükûmet ve bir din ile tedeyyün edecek mi?"

- "Edecek mi, etmeyecek mi bilmem!" dedim. Meseleyi kapatmak istedim. Fakat, mümkün olmadı. O halde, denildi; herhangi bir mesele hakkında itika-datım ve düşüncelerim dairesinde bir fikir ortaya atmaktan hükûmet beni men veya tecziye edecektir. Halbuki herkes, kendi vicdanını susturmaya imkân gö-recek mi? O zaman, iki şey düşündüm. Biri; yeni Türkiye Devletinde her reşit dinini intihapta serbest olmayacak mıdır? Diğer; Hoca Şükrü Efendinin: "Ba-zı ulemayı kiram arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, kütübü ş er'îye-de mevcut, muayyen ve müstakar ahkâmı islâmiyeyi neşrederek... tağlit edildi-ği maalesef görülen efkârı islâmiyeyi tenvir etmeyi mütehattim bir vecibe telâk-ki ettik." mukaddemesini müteakıp zikrolunun: "Hilâfeti islâmiye, emri dini hıfz ve haresette nübüvve hâlef olmaktadır; ikamei şeriat hususunda resulü ek-rem efendimiz tarafından niyabettir."

Halbuki, Hocanın sözlerini tatbika kalkışmak, hakimiyeti millîyeyi, hürri-yeti vicdanîyeyi kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, hocanın hazînei malû-matı, Yezitler zamanında yazdırılmış ve istibdadı idareye mahsus formülleri muhtevi değil midir?

Efendiler, ilk Anayasayı hazırlayanlara ben kendim başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, "şer'î kurallar" deyiminin bir ilişkisi ol-madığını anlatmaya çok çalışıldı. Ama, bu deyimde, kendi sanılarınca, bam-başka anlam var sananları inandıramadık.

İkinci nokta, Efendiler, yeni Anayasanın ikinci maddesinin başındaki "Türkiye Devletinin dini, İslâm dinidir." cümlesidir.

Bu cümle daha, Anayasa Meclisten geçmeden çok önce, İzmitte, İstanbul ve İzmit gazetecileriyle yaptığımız uzun bir görüşme ve konuşmamız sırasında, gazetecilerden birinin, şu sorusu ile karşılaştım: "Yeni devletin dini olacak mı?"

Açıkça söyleyeyim ki, bu soruyla karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Bun-nun nedeni, pek kısa olması gereken yanıtın o günkü koşullara göre ağzımdan çıkmasını daha istemiyordum. Çünkü, uyrukları arasında değişik dinlerden in-sanlar bulunan ve her dinden olanlara adaletle ve yansızca davranmaya ve mahkemelerinde kendi uyrukları ve yabancılar hakkında eşitlikle adalet uy-gulamakla yükümlü olan bir devletin, düşünce ve vicdan özgürlüğüne saygı göstermesi zorunludur. Devletin; bu doğal niteliğinin, işkillendirici anlam çı-karılmasına yol açacak nitelemelerle sınırlandırılması elbette doğru değildir.

"Türkiye Devletinin resmî dili Türkçedir." dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükûmetle yapılacak resmî işlerde, Türk dilinin kullanılması gereğini herkes doğal sayar. Ama, "Türkiye Devletinin dini, İslâm dinidir." cümlesi böyle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bunun, elbette, açıklanması ve yorum-lanması gerekir.

Efendiler, karşımdaki gazetecinin sorusuna; hükûmetin dini olamaz diye-medim. Tersini söyledim.

- Vardır Efendim; İslâm dinidir, dedim. Ama, hemen ardından "İslâm di-ninde düşünce özgürlüğü vardır." cümlesile yanıtımı açıklamak ve yorumla-mak gereğini duydum.

Demek istedim ki, Devlet düşünce ve inançlara saygı göstermekle bağımlı ve yükümlüdür.

Karşımdaki, verdiğim yanıtı, kuşkusuz, akla yakın bulmadı ki sorusunu şu biçimde yineledi: "Yani Devlet bir dine bağlı olacak mı?"

- "Olacak mı; olmayacak mı bilmem" dedim. İşçi kapatmak istedim. Ama, kapatamadım. Öyleyse, denildi; herhangi bir sorun üzerinde inanç ve düşünce-lerin doğrultusunda bir görüş ortaya atmamı devlet yasaklayacak ya da bunun için beni cezalandıracaktır. Oysa herkes, kendi içinden gelen sesi susturabilecek midir? O zaman, iki şey düşündüm. Biri; yeni Türkiye Devletinde her ergin ki-şi dinini seçmekte özgür olmayacak mıdır? Öbürü; Hoca Şükrü Efendinin: "Yüksek din bilgini kimi arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, dinî kural-lar içeren kitaplarda yer alan, belirli ve değişmez Müslümanlık kurallarını yaya-rak... ne yazık ki yanıtıldığı görülen İslâm kamu oyunu aydınlatmayı kaçınıl-maz bir görev saydık." girişinden sonra gelen şu sözleri "İslâmda halifelik, din gereklerini savunup korumakta Peygamberin yerine geçmektir; dinî kurallar koymak konusunda Tanrının Elçisi Efendimiz tarafından vekâlet edilmesidir."

Oysa, Hocanın dediklerini yapmaya kalkışmak, ulusal egemenliği, inanç özgürlüğünü kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, hocanın bilgi dağarcığın-da bulunanlar, Yezitler zamanında yazdırılmış ve zorbalıkla yönetim yöne-timine özgü formüller değil miydi?

O halde mefhum ve medlûlü, artık herkesçe tamamen tavazzuh etmiş olan devlet ve hükûmet tabirlerini ve millet meclisleri vezaifini, din ve şeriat kisvelerine bürünerek kim ve ne için iğfal olunacaktır?

Hakikat bundan ibaret olmakla beraber, o gün, İzmitte, matbuat erkânile bu zemin üzerinde, daha fazla müdavelei efkâr etmek iltizam olunmadı.

Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılrken, "lâik hükûmet" tabirinden dinsizlik manası çıkarmaya mütemayil ve vesilecû olanlara, fırsat vermemek maksadile, kanunun ikinci maddesini bimana kılan bir tabirin ithaline müsamaha olunmuştur.

Kanunun, gerek 2 nci ve gerek 26 ncı maddelerinde, zait görünen ve yeni Türkiye Devletinin ve idarei cumhuriyetimizin asrı karakterile kabili telif olmıyan tabirat, inkılâp ve cumhuriyetin o zaman için beis görmediği tavizlerdir.

Millet, Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzdan, bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır!

Muhterem Efendiler, heryerde siyasî fırka teşkili hakkında da halk ile uzun hasbîhallerde bulundum.

7 Kânunuevvel 1338 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasile halkçılık esasına müstenit ve "Halk Fırkası" namile siyasî bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek bu firkanın nasıl bir program takip etmesi lâzım geleceği hakkında bilcümle vatanperveranın, erbabı ilmü fennin muzaheret ve müşareketine müracaat etmiştim.

Gerek bazı zevattan aldığım tahrirî mütaleattan ve gerek halk ile müdavelei efkârdan çok istifade ettim. Nihayet 8 Nisan 1339 tarihinde, noktai nazarlarımı dokuz umde halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisinin intihabı esnasında neşir ve ilân ettiğim bu program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur.

Bu program, bugüne kadar, icra ve intaç ettiğimiz esaslı bilcümle hususata ihtiva ediyordu. Maahaza, programa ithal edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Meselâ, cumhuriyetin ilânı, hilâfetin ilgası, Şer'îye Vekâletinin lâğvı, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka iksası gibi...

Bu meseleleri programa ithal ederek vaktından evvel, cahil ve mürtecilerin, bütün milleti tesmîme fırsat bulmalarını muvafık bulmadım. Çünkü, bu mesailin, zamanı münasibinde, hallolunabileceğinden ve milletin bînetice memnun olacağından kat'iyen emin idim.

*Neşrettiğim programı bir firkaî siyasîye için gayrikâfi, kısa bulanlar oldu. Halk Fırkasının programı yoktur dediler. Filhakika, umdeler namı altında malûm olan programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda, bir kitap, değildi. Fakat, esaslı ve amelî idi. Biz dahi, gayrikabili tatbik fikirleri, nazarî birtakım teferruatı yaldızlıyarak, bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. **Milletin, maddî ve manevî teceddüt ve inkişaf atı yolunda, efal ve icraat ile akval ve nazariyata takaddüm etmeyi tercih ettik. Maamafih, "hakimiyet milletindir, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin haricinde hiçbir makam, mukadderatı millîyeye hâkim olamaz.", "bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alelumum teferruatında, terbiyei umumîyede, iktisadiyatta hakimiyeti millîye esasatı dahilinde hareket olunacaktır.", "Saltanatın ilgası hakkındaki karar lâyetegayyer düsturdur."** gibi bilinmesi lâzımgelen mühim*

O halde anlam ve kavramı, artık herkesçe iyiden iyiye anlaşılmiş olan devlet ve hükûmet terimlerini ve millet meclislerinin görevlerini, din ve din kuralları kılığına sokarak kim ve ne için aldatılacaktır?

Gerçek bundan başka birşey olmamakla birlikte, o gün, İzmitte, gazetecilerle bu konuda, daha çok konuşmayı uygun bulmadım.

Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Anayasa yapılrken, lâik devlet deyiminden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere, fırsat vermemek amacıyla, kanunun ikinci maddesini anlamsız kılan bir terimin konulmasına göz yumulmuştur.

Kanunun, gerek 2 nci ve gerek 26 ncı maddelerinde, gereksiz görünen ve yeni Türkiye Devletinin ve cumhuriyet yönetiminin çağdaş niteliğiyle bağdaşmayan terimler, devrim ve cumhuriyetin o zaman için sakınca görmediği ödünlerdir.

Millet, Anayasamızdan, bu gereksiz terimleri ilk elverişli zamanda kaldırmalıdır.

Muhterem Efendiler, heryerde siyasî parti kurma konusunda da halk ile uzun uzun konuştum.

7 Aralık 1922 tarihinde, Ankara basını aracılığıyla halkçılık ilkesine dayalı ve "Halk Fırkası" adında siyasî bir parti kurmak istediğimi söyleyerek bu partinin nasıl bir program izlemesi gerekeceği konusunda bütün yurtseverlerle, bilginlerin yardım etmeleri ve bu çalışmalara katılmalarını istemiştim.

Gerek kimi kişilerin yazılı olarak bildirdikleri düşüncelerden ve gerek halkla yaptığım düşünce alışverişinden çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimizi dokuz ilkede saptadım. İkinci Büyük Millet Meclisinin seçimi sırasında yayımlayıp duyurduğum bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur.

Bu program, bugüne kadar, yaptığımız ve sonuçlandırdığımız bütün önemli işleri içeriyordu. Bununla birlikte, programa alınmamış, önemli bazı sorunlar da vardı. Örneğin, cumhuriyetin ilânı, halifeliğin kaldırılması, Dinişleri Bakanlığının kaldırılması, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi...

Bu sorunları programa alarak, vaktinden evvel, cahillerin ve gericilerin, bütün milleti yanıltmaya olanak bulmalarını uygun görmedim. Çünkü, sorunların, elverişli zaman gelince, çözümlenebileceğine ve milletin sonuçtan kıvanç duyacağına kesinlikle güveniyordum.

*Yayımladığım programı, bir siyasî parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Halk Partisinin programı yoktur dediler. Gerçekte ilkeler diye bilinen programımız, karşı çıkanların gördükleri ve bildikleri biçimde, bir kitap, değildi. Ama, önemli ve pratik idi. Biz de, uygulanamıyacak olan düşünceler, kuramsal birtakım ayrıntıları yaldızlıyarak, bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. **Milletin, nesnel ve tinsel yönlerden yenilenip gelişmesi için çalışırken iş yapmaya, sözlerle kuramlardan önce yer vermeyi yeğledik. Bununla birlikte, "egemenlik milletindir", "Türkiye Büyük Millet Meclisinin dışında hiçbir makam, ulusun kaderine egemen olamaz.", "bütün kanunların düzenlenmesinde, her türden örgütlenmede, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, ekonomide ulusal egemenlik ilkelerine uyulacaktır.", "padişahlığın kaldırılmasıyla ilgili karar değişmez yasadır."** gibi bilinmesi gereken önemli ko-*

Halk Fırkasını teşkil teşebbüsü

Dokuz umde, Fırkamızın ilk programı

Halk Partisini kurma girişimi

Dokuz ilke, Partimizin ilk programı

noktalar ve mahkemelerin ıslah olunacağı ve külliyyatı kanunîyemizin ilmi hukukun tebligatına göre yeni baştan ıslah ve ikmal edileceği, âşar usulünün tebdiline, millî bankaların tezyidi sermayesine, muhtaç olduğumuz demiryollarının inşasına, tevhidî tedrisata derhal teşebbüs ve hizmeti filiyei askeriye mündeditinin tenkis edileceği, memleketin imarına çalışacağı ve ilâ... gibi mühim ve müstacel ihtiyacat, umdelerden hariç kalmamıştı. Sulh hakkındaki noktai nazarımızın da: "Malî, iktisadî, idarî istiklâlimizi behemehal temin şartile, sulhun iadesine çalışmak olduğunu" söyledik. Makamı, hilâfetin, umum İslama ait bir makam olabileceğini de işaret ettik.

Umdeler, "Halk Fırkası"nın teşekkülüne ve temini faaliyetine kâfi geldi. Fırkaya; unvanına, bilâhare "Cumhuriyet" kelimesi de ilâve olunarak, - malûm olduğu veçhile - "Cumhuriyet Halk Fırkası" tesmiye olundu.

Efendiler, tekrar Lozan Konferansına temas edeceğim. Konferans, 4 Şubat 1339 tarihinde inkıtaa uğradı. İki aya karip bir müddet devam eden müzakere-tin hulâsası olmak üzere, İtilâf Devletleri heyeti murahhasları, heyeti murahhasamıza, bir sulh projesi verdiler. Bu proje, mana ve ruh itibarile istiklâlimizi muhil şeraiti ihtiva ediyordu. Bilhassa adlî, malî ve iktisadî mevad gaynkabili tahammül idi. Binaenaleyh, bu projeyi, sureti kat'iyede reddetmemiz zarurî idi. Heyeti murahhasamuz, bu projeye mukabil, bir mektup verdi. Bu mektubun meali şu idi: "İttifak ettiğimiz nikatı imza ederek sulh yapalım." Filhakika, Konferansta mevzuu müzakere olan birçok mesailden, bizce şayanı kabul olanları vardı. Mektupta: "İkinci üçüncü derecede olan mesaili başkaca müta-lea ederiz. İtilâf Devletleri, bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, teklifatımız, keenlemeyekündür" de denilmişti. Heyeti murahhasamızın teklifi nazarı dikkate alınmadı. Yalnız, vuku bulan inkıtaa, talikî müzakere şekli verildi. Her devletin heyeti murahhasası memleketine gittiği gibi, bizim Heyeti Murahhasamız da geldi. Ben de, Garbî Anadolu'da icra etmekte olduğum seyahatten avdet ediyordum.

18 Şubat 1339 tarihinde, İsmet Paşa ile Eskişehirde birleşerek Ankara'ya beraber geldik.

Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya avdet ederken, benim de, seyahatten dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da, garip ve gayrkabili tefsir bir zihniyet uyanmış.. İsmet Paşanın Ankara'ya gelip, hükûmetle ve Meclisle temas etmeden evvel, bana mülâki olması, benimle müdavelei efkâr eylemesi mahzurlu görül-müş... Böyle bir mülâkatı suitefsir edenler olurmuş.. Bu hususu, bana yazan İcra Vekilleri Reisi bulunan Rauf Bey idi. Bittabi, bu iş'ara ehemmiyet vermedim. Bilâkis, bir an evvel, İsmet Paşa ile görüşebilmek için seyahatlerimizi Eskişehirde mülâkat edebilecek surette tanzim ettirdim. Ankara'ya muvasalatımızdan sonra, İsmet Paşa, Heyeti Vekilede vaziyeti izah etti ve yeni talimat istedi.

Meclisin noktai nazarını almak lüzumlu görüldü. Mesele Meclise intikal etti. Bu bapta, Mecliste günlerce ve günlerce müzakereler ve münakaşalar geçti. Anlaşılacağına göre, muhalifler, Heyeti Murahhasamıza, İsmet Paşaya hasmı biaman kesilmişlerdi. Gûya, sulh olmuş iken, İsmet Paşa yapmamış avdet etmiş. Heyeti Murahhasa, Heyeti Vekilenin talimatı hilâfında hareket eylemiş..

27 Şubat 1339 celsei hafiyesinde başlayan taarruzlar, 6 Mart 1339 gününe kadar, hararetili, heyecanlı bir surette devam etti. Münakaşata, ben de bidaye-

nular ve mahkemelerin düzeltileceği ve bütün kanunlarımızın hukuk bilimi ve-rilerine göre yeni baştan düzeltilip tamamlanacağı; aşar* sisteminin değiştiril-mesine, millî bankaların sermaye arttırmalarına, gerekli olan demiryollarının yapılmasına, öğretimi birleştirmeye hemen girişileceği ve askerlik görevi süre-sinin kısaltılacağı, memleketin bayındırlığına çalışılacağı vb... gibi önemli ve ivedi gereksinimler, ilkeler dışında kalmamıştı. Barış konusundaki görüşümü-zün de: "maliyede, ekonomide, yönetimde bağımsızlığımızı yüzdeyüz sağlamak koşuluyla, barışın yeniden kurulmasına çalışmak olduğunu" söyledik. Halifelik makamının, bütün müslümanlara özgü bir makam olabileceğini de belirttik.

İlkeler, "Halk Partisi"nin kuruluşuna ve çalışmasına yetti. Partiye; ismi-ne, sonradan, "Cumhuriyet" kelimesi de eklenerek, - bilindiği gibi - "Cumhu-riyet Halk Partisi" ismi verildi.

Efendiler, yeniden Lozan Konferansına değineceğim. Konferans, 4 Şubat 1923 tarihinde kesildi. İki aya yakın süren görüşmelerin özeti şudur:

İtilâf Devletlerinin delege kurulları, delege kurulumuza, bir barış tasarısı verdiler. Bu tasarıda anlam ve öz bakımından bağımsızlığımızı zedeleyici ko-şullar vardı. Özellikle adalet, maliye ve ekonomi ile ilgili maddeler katlanıla-mıyacak kadar ağır idi. Bunun için, bu tasarıya, kabul etmememiz kesinlikle zo-runlu idi. Delege Kurulumuz, bu tasarıya karşı, bir mektup verdi. Bu mektup şu anlamda idi: "Anlaştığımız noktaları imza ederek barış yapalım." Gerçekte, Konferansa görüşme konusu olan birçok sorunlardan, bizce kabul edilebilecek olanlar vardı. Mektupta: "İkinci üçüncü nitelikte olan sorunları ayrıca incele-riz. İtilâf Devletleri, bu önerimizi kabul etmeyecek olurlarsa, önerilerimiz, hiç yapılmamış sayılacaktır" denilmişti. Delege Kurulumuzun önerisi dikkate alın-madı. Yalnız, kesilmenin, görüşmelerin ertelenmesi sayılması kabul edildi. Her devletin delege kurulu memleketine gittiği gibi, bizim Delege Kurulumuz da geldi. Ben de, Batı Anadolu'da yapmakta olduğum geziden dönüyordum.

18 Şubat 1923 tarihinde, İsmet Paşa ile Eskişehirde birleşerek Ankara'ya birlikte geldik.

Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya dönerken, benim de, geziden dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da, tuhaf ve anlaşılmaz bir düşünce uyanmış.. İsmet Paşanın Ankara'ya gelip, hükûmetle ve Meclisle ilişki kurmadan önce, be-nimle buluşması, benimle görüşmesi sakıncalı görülmüş.. Böyle bir buluşma-yı kötüye yoranlar olurmuş.. Bunu, bana yazan Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey idi. Elbette, bu yazıya önem vermedim. Tersine, bir an evvel, İsmet Paşa ile görüşebilmek için yolculuklarımızı Eskişehirde buluşabilecek biçimde düzenlettirdim. Ankara'ya varmamızdan sonra, İsmet Paşa, Bakanlar kuru-lunda durumu açıkladı ve yeni direktif istedi.

Meclisin görüşünü öğrenmek gerekli görüldü. Sorun Meclise geldi. Bu konuda, Mecliste günlerce ve günlerce görüşmeler ve tartışmalar oldu.

Anlaşılacağına göre, muhalifler, Delege Kurulumuza, İsmet Paşaya can düşmanı kesilmişlerdi. Sözde, barış olmuş iken, İsmet Paşa yapmamış, geri gelmiş.. Delege Kurul, Bakanlar Kurulunun direktifine aykırı davranmış..

27 Şubat 1923 gizli oturumunda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe ka-dar ateşli, sınırlı bir hava içinde sürdü. Tartışmalara, ben de başından, sonuna

* Toprak ürünlerinden onda hesabı para değil mal olarak alınan vergi (B.Y.)

Lozan Kon-feransı inkı-taa uğradı

Lozan Konferansı kesildi

Lozan Kon-feransı mü-zakereleri üzerinde Mecliste hararetili münakaşalar

Lozan Konferansı görüşmeleri üzerinde Mecliste ateşli tartışmalar